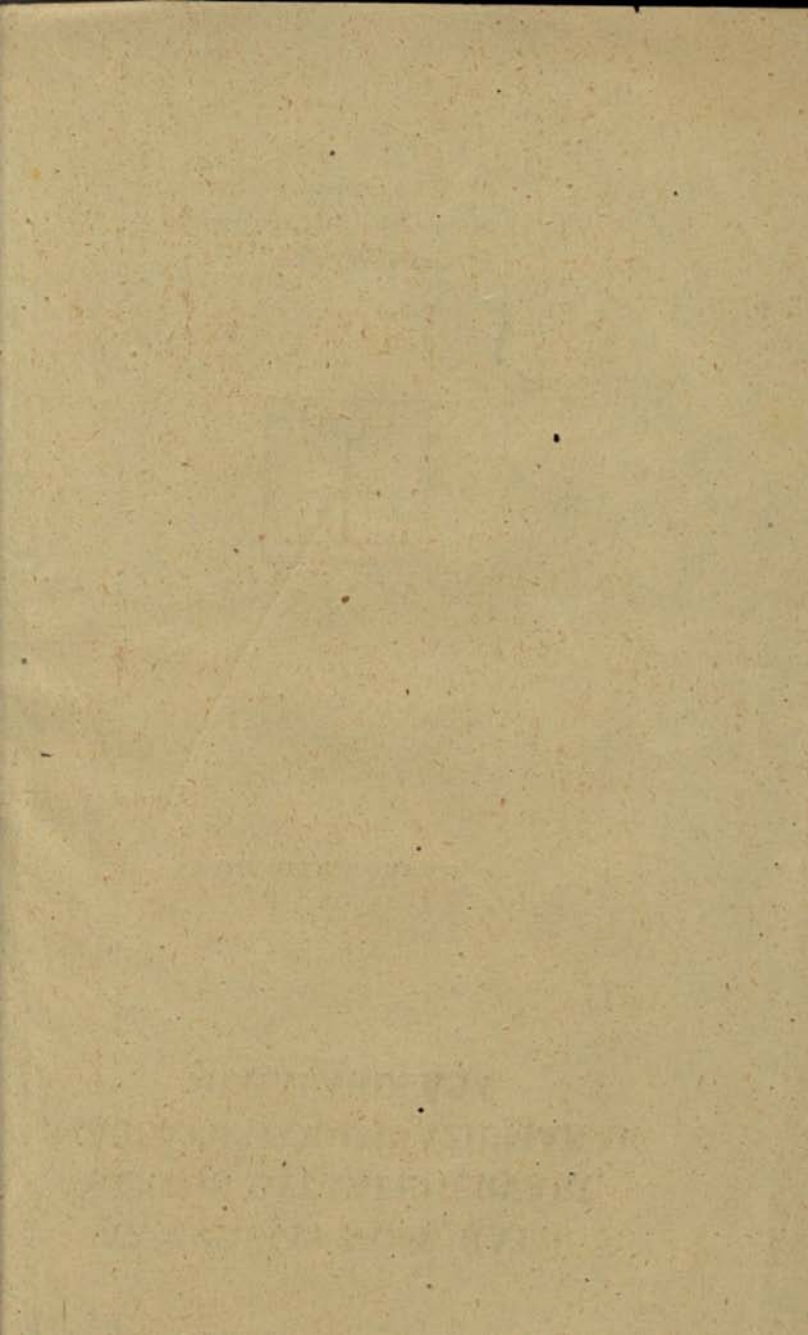

AZ ERDÉLYI RÓM. KATH.
STATUS GYULAFEHÉRVÁRI
„MAJLÁTH” FŐGIMNÁZIUMÁNAK
MEGALAKULÁSA

IRTA
Dr. BITAY ÁRPÁD.

„VASÁRNAP”
IRODALMI ÉS NYOMDAI MŰINTÉZET
ARAD, 1930.

Gróf MAJLÁTH GUSZTÁV KÁROLY
erdélyi püspök

**AZ ERDÉLYI RÓM. KATH.
STATUS GYULAFEHÉRVÁRI
„MAJLÁTH” FŐGIMNÁZIUMÁNAK
MEGALAKULÁSA**

IRTA :
Dr. BITAY ÁRPÁD.

„VASÁRNAP”
IRODALMI ÉS NYOMDAI MŰINTÉZET
ARAD, 1930.

Gyulafehérvárt, mint püspöki székhelyen, mindig volt iskola a középkor századain keresztül. Feltétlen bizonyossággal következik ez az Egyház lényegéből és tanítói hivatásából. Hiszen az Egyház az iskolát mindig a maga lelki veteményes kertjének tekintette s intézményesen gondoskodott és gondoskodik mindig és mindenütt az iskoláról. II. Jenő pápa pld. 826-ban úgy rendelkezik egy római zsinaton, hogy az összes püspöki székhelyeken, plébániákon és más helyeken is, ahol szükséges, legyenek mesterek és doktorok, akik a tudományokat, a hét szabad művészetet és a szent dogmákat szüntelenül tanítsák.¹⁾ A sok háborús vész pusztításai ellenére is vannak adataink, amelyek bizonyítják, hogy a Gyulafehérvárt székelő erdélyi püspökök egyházmegyéjében is eleget tettek ennek a természetes parancsnak. Iskolaügyi rendeleteket ismerünk pld. a törökverő Lépes György (1427—1442) és Zapolyai Miklós²⁾

1) Conc. Rom. a. 826., can. XXXIV.

2) Nagybátyja Zapolyai János magyar királynak s így rokona János Zsigmond erdélyi fejedelemnek, aki az ő öccsének volt az unokája s aki alatt az erdélyi kath. intézmények, köztük az iskolák, olyan súlyos megpróbáltatást állottak ki (L. a nemzetségtáblát: Dr. Temesváry János: Erdély középkori püspökei, Cluj-Kolozsvár 1922, p. 375.)

(1461—1468) püspök korából.³⁾ Gyulafehérvárt meg a virágzó káptalani iskolán kívül, (amely jellegénél fogva magában egyesítette a mai középiskolai és papnevelői oktatást) ott volt még a domokos- és az ágostonrendi szerzetesek egy-egy kolostora, amelyekben szintén joggal kereshetünk iskolákat.⁴⁾

A gyulafehérvári káptalani iskola a mohácsi vészt követő években még virágzó állapotban volt körülbelül másfélévtizedig. Karácsonyi János ezt az időszakot így jellemzi a gyulafehérvári káptalani iskola történetében: „A káptalan felügyelete alatt ott állott a káptalani iskola tele ifjú énekesekkel s avégből, hogy ezekből tanítókat, jegyzőket, papokat neveljenek. Az iskolás kánok és külön iskolaigazgató (rector scholae) tanította őket“ (i. m. p. 32). Csakhogy ekkor már a bomlás szelleme is ott járt az iskola körül, sőt bent magában az iskolában! Kálmáncsai Sánta Márton rektor az 1538-iki segesvári hitvita következtében hitében megingott, aztán teljesen elfordult tőle, hogy mint ref. hitvitázó működjék el egészen Debrecenig. Kálmáncsai példája és a kor szelleme olyan bomlasztólag hatott aztán a gyulafehérvári káptalani iskolára, hogy 1550 tájt, súlyos politikai és gazdasági vi-

3) Temesváry : i. m. pp. 350, 381.

4) Dr. Balics Lajos : A róm. kath. egyház története Magyarországon, II. kötet, II. rész, Budapest 1890, p. 352 és 374 (a gyulafehérvári domokos- és ágoston-rendi kolostorokról); az ottani káptalani iskoláról: „Az erdélyi katolicizmus múltja és jelene“ c. műben (Dicsőszentmárton, 1925) Dr. Karácsonyi János p. 21 és 32; a káptalani iskolákról általában : Békefi Remig : A káptalani iskolák története Magyarországon; a középkori erdélyi tanügyről : Rass Károly : Erdélyi iskoláztatás és tudományosság a középkorban, Cluj-Kolozsvár 1924 (különlenyomat „A Hírnökből“)

szonyok közt, az egymással összezsapó német (osztrák) és török hatalmi hullámok árában, eddigi formáját tekintve, megszűnt.⁵⁾ Ez az iskola valószínűleg a püspöki palota szomszédságában, valahol a mostani 91-es gyalogezred lakóházának helyén állott épületben volt elhelyezve.

Az 1556-iki erdélyi országgyűlés — modern szóval élve — szekularizálta a kath. egyházi vagyon nagy részét, kifizetette a püspököt és a szerzeteseket, elfoglalta a kolostorokat. Ennek a nagyarányú romboló munkának következményei azok a szomorú viszonyok, amelyekről már az 1557-iki (gyulafehérvári) országgyűlés olyan lehangoló módon panaszkodik.⁶⁾

1565. májusában a gyulafehérvári székesegyházat is elvették a katolikusoktól, eltávolítva belőle az oltárokat és a szentképeket. Ugyanakkor a városból is kiűzték még a világi papokat is.⁷⁾ A következő évi országgyűlés pedig teljességgel ki akarta űzni Erdélyből a katolikusokat és a görögkeleket. Ilyen körülmények közt érthető, ha János Zsigmond, akinek egyik előde két emberöltővel azelőtt erdélyi püspök volt (l. a 2. jegyzetet), a gyulafehérvári egykori várbeli (intra muros) tiszteletreméltó iskola-épület kifatarozására, felépítésére s a tanulók hasznára 1500 forintot hagy végrendeletileg; a szegények házának (kórháznak) helyrehozatalára s a szegényeknek

5) Frankl Vilmos: A hazai és külföldi iskolázás a XVI. században, Budapest 1875, p. 97.

6) Erdélyi Országgyűlési Emlékek, II, 74.

7) Karácsonyi i. m. p. 42.

meg 500 forintot.⁸⁾ A hitét annyit változtató (a luth., ref., unitárius vallást mind végig próbálta ez a katolikusnak született, fiatalon, 31 éves korában elhalt) fejedelem az egyháznak az ő uralkodása alatt megingatott intézményeit akarta ezzel, más szellemenben, újra megerősíteni, abban a nagymúltú városban, ahol nagyapjának a bátyja püspök volt s akinek egykori püspöki palotáját foglalták le neki fejedelmi palotának.

II.

A háttérbe szorított kath. egyház oltalmazót, intézményei újraépítő áldozatos pártfogót a somlyai Báthory családban talált. A székely földön (főleg Csíkon) kívül Erdélyben csak az ő birtokaikon maradt meg a kath. egyház szervezete, csak az ő birtokaikon maradhattak meg a kath. papok. Másfelé nagyon elárvult a pásztor nélkül maradt kath. nyáj. Még jó, ha valamely jámbor világi ájtatos beszédekkel s a keresztelés kiszolgáltatásával némileg összefartotta, vigasztalta őket. De ilyen esetről is kifejezetten csak Kolozsvárt (1600 táján) és Nagyenyeden tudunk az 1556-iki és 1566-iki kifiltásokat követő első pár évtized folyamán. Kolozsvárt az 1556–1579 években egy jámbor fakács, majd pedig ennek halála után egy asztalos végezte ezt a („li-

8) Történelmi Tár. 1890, 180–181. Ez az okmány (amelyben a gyulafehérvári bíró és polgárok 1571. június 22-iki kelettel említik és nyugtázzák a pár hónappal előbb – március 14-én – elhunyt fiatal fejedelemnek ezt az intézkedését) azt bizonyítja, hogy a Csiky Miklós említette, állítólag 1565-ben alapított prot. iskola létre sem jött (Csiky Miklós: „A gyulafehérvári róm. kath. főgimn. története” az intézet 1895–96 tanévi értesítőjében, Gyulafehérvár 1896, p. 5. A továbbiakban: Csiky: i. m. jelzéssel idézzük.)

centiafatus"-nak nevezhető) egyházi munkát. A nagy vihar után a városban jámbor házaknál meghúzódó néhány domokos- és ágostonrendi apáca mentett meg kolostorukból egy pár szent könyvet s ezek segítségével és alapján folyt az első századokra emlékeztető hitélet. Csakhamar támogatójuk is akadt a tekintélyes lippai Balásfi Mihály főnemes személyében. (Ebből a családból származhatott Balásfi Tamás püspök 1580–1625, aki talán épen az említett Mihály fia volt. Gergelynek, az asztalosnak, épen a Báthoryak szilágysomlyai plébánosa és főesperese, Gyulai Pál adta meg a prédikálási engedélyt.⁹⁾ Gyulaif Báthory István az 1556-ban megszüntetett erdélyi püspökség tervezett felállításával erdélyi püspöknek is ki akarta nevezni, majd meg egy lengyelországi kanonokság jövedelmével látta el.¹⁰⁾ A Báthoryakon kívül az előkelőbb családok közül csak a Ke-

9) Gyulai Pálnak megvolt a kellő felhatalmazása, hogy ebben az elképzelhetetlenül nagy paphiányban, kellőleg megvizsgált világiaknak ilyen engedélyt adjon Gergely asztalost is ilyen vizsgálatnak vetette alá, amint azt az Erdélyt 1583-ban személyesen bejáró híres jezsuita diplomata, Possevino Antal írja az erdélyi viszonyokat alaposan ismertető „Transilvania” c. olasz művében, Erdély első hímerítő leírásában. Kiadta Dr. Veress Endre a „Fontes Rerum Transylvanicarum” c. páratlanul gazdag forráskiadvány sorozatban, a III. kötetben. Az említett kolozsvári viszonyokat, Gyulaif, Balásfit stb. I. o. 110 kk. Veress nagy művét a továbbiakban F. R. Tr. rövidítéssel idézem. A Nagyenyed 1600 tájt szereplő jámbor Szűcs (név és foglalkozás egyben). házában 1606-ban Rákóczy Zsigmond kath. neje is megjelent s vele utazó páter ott misézett és prédikált neki. Ez a Szűcs sógora volt az akkor Enyeden lakó ref. püspöknek, Tasnádi Mihálynak. Veress : F. R. Tr. V, 153 kk.

10) Veress : F. R. Tr. I. 72–73 ; II, 14, 75. Gyulai érdekes, tanulmányos, Báthory Istvánhoz való bizalmasabb viszonya megérdemelné, hogy az akkori erdélyi kath. életben játszott szerepét bővebben felderítsék. Báthory István különben egyidőben Nagyenyedet szemelte volt ki a visszaállítandó kath. püspökség székhelyének. Veress : F. R. Tr. III. 192, 194. Érdekes, hogy Leleszi is inkább Enyedre kívánta a jezsuiták kollégiumát, mint Gyulafehérvárra. u. o. II, 114.

reszfúri, Mindszenti, Toldy és Telegdy-család egyes tagjai maradtak meg katolikus hitükben. (Telegdy leány volt Báthory István és Kristóf édesanyja.) Minthogy püspök nem volt az országban, a csiki és a háromszéki papság egy-egy esperest választott magának, akit a fejedelem erősített meg. Ezeknek — a papnevelés beszüntetése miatt bizony fogyatékosan képzett — székely papoknak és a csíksomlyai ferenceseknek köszönhető, hogy a kath. vallás a székelység közt győzedelmesen állotta ki az idők változását. Ha az egyházi követelmények szempontjából, megfosztva a püspöki ellenőrzés és irányítástól, nem is feleltek meg mindenben, mégis csak ők tartották meg a székelység zömét ősei hitében. A felszentelendőknek roppant nagy utakat kellett megtenniök, hogy a (török miatt) Leleszen (Zemplén) székelő csanádi püspök, vagy a moldvai kath., esetleg a kameneci (Podolia, Lengyelország) kath. püspök felszentelhesse őket.¹¹⁾ Ugyancsak előnyös fényt vet rájuk az a mód is, ahogy a Báthoryaktól Erdélybe telepített jezsuitákat fogadták. Erről majd lejjebb.

Máshol, mint a székelyföldön és a Báthoryak birtokain hiába keresnénk ebben a korban kath. templomot. Annál kevésbé találunk kath. iskolát, még a mai elemi fokon sem.

11) Ezekre a viszonyokra nézve l. Dr. Biró Vencel összefoglaló leírását „Az erdélyi katolicizmus múltja és jelene” c. gyűjteményes műben, 46 kk.

III.

Az elárvelt kath. egyház és tanügy a Báthoryak alatt hatalmas támogatókra talált. Az Erdély trónjára emelkedő István és bátyja Kristóf, aki őt követte az erdélyi trónon, mikor öccse Lengyelország királya lett, világlátott, művelt, buzgó kath. főurak voltak. Erős, vonzó egyéniségek, akiknek alakja meleg fénnel sugárzik felénk századokon keresztül. Kettőjük közül Kristóf a tanultabb fő. Fiatalon V. Károly udvarába került s bejárta Spanyol-, Német- és Olaszországot, valamint Németalföldet és az osztrák Habsburgok országait, megtanulva az illető nyelveket.¹²⁾ Világlátottságát és műveltségét tekintve egy sincs hozzáfogható az erdélyi fejedelmek közt s kora más uralkodói közül sem versenyezhet vele, V. Károlyt kivéve, senki. Ezek a ritka képességek eleve kijelölték arra, hogy 1557 őszén őt küldjék az erdélyiek követségbe Párisba, II. Henrik udvarába.¹³⁾ A következő év tavaszán, Bécsen át hazafelé utazóban az ottani jezsuita kollégiumban kötött szorosabb barátságot a renddel. Mikor öccse Erdély fejedelme lett, a fontos Nagyvárad parancsnokságát bízta bátyjára, akiből különben, úgy látszik, hiányzott a harcias vonás. Annál mélyebb volt vallásossága. Mikor 50 éves korában halálos ágynak esett, a legfőkétebb szerzetest is felülmúló áhitattal fejezte be az életét (1581. V. 27.) Az utolsó napokban, gyónatójával való megállapo-

¹²⁾ Veress: F. R. Tr. I, 340 kk.

¹³⁾ u. o. és 57.

Gyulafehérvári róm. kath. székesegyház.
Kelet felől nézve.

dása szerint, világi dolgokról említést sem tett, még fiával és leányával sem váltva többé szót, miután tőlük elbúcsuzott, hanem ájtatos imákkal és zsoltárok éneklésével készült a halálra.¹⁴⁾

Öccse, István, nem volt olyan világlátott, nyelvet sem tudott annyit, de viszont elsőrangú hadvezéri képességei voltak. Várdai Pál esztergomi érsek udvarába küldte volt szintén István nevű atyja (volt erdélyi vajda), hogy az érsek udvarában vallásos és tudományos nevelésben részesüljön. Az érsek halála (1549) után Ferdinánd király udvarába küldte atyja az ifjút, azzal a megjegyzéssel, hogy olyan ifjút küld, aki férfinak s nem ifjúnak tekinti magát.¹⁵⁾ Tudományos képzettségét a híres pádovai egyetemen fejezte be. Korán (1563) elhalt legidősebb bátyját, Andrást, udvarmesterré nevezte ki Izabella királyné; Kristófot diplomáciai feladattal bízta meg. Istvánt Nagyváradi kapitányává, tehát az erdélyi hadak főkapitányává nevezte ki János Zsigmond. István fényes hadi sikereket ért el, meghódította Szatmárt és Nagybányát, majd meg a békét kérő bécsi udvarba küldték az előzetes békeponthoz végleges megszövegezése végett. Bécsi tárgyalásai alatt, az ellene áskálódó Békés Gáspárnak a fondorkodásaira, egyszerre egészen más feltételeket küldtek utána Erdélyből, mint amelyek alapján tárgyalni kezdett. Erre a felingerült Miksa király, a nemzetközi jog ellenére,

14) u. o. 133—135; 145—146;

15) u. o. III, 113.

elfogatta és szinte két évig fogva tartotta.¹⁶⁾ Báthory mindjárt Bécsbe érkezte után ismeretséget kötött a hírből és bátyja, Kristóf előadásából már rég ismert jezsuitákkal, akik fogságba kerülése után börtönében többször felkeresték.¹⁷⁾ Itt, a fogság lehangoló napjaiban, született meg Báthory István lelkében a gondolat, hogy a nagyfudományú, minden tekintetben kiváló rendet Erdélybe is bevezeti.¹⁸⁾ Amit a fogoly főúr tervezett, annak végrehajtását, a közben Erdély fejedelmévé lett Báthory az illetékes fényezőkkel való levelezés útján nyomafolyóan sürgette, de csak még magasabb helyre, a lengyel trónra való jutása után érhetette el. Mikor 1571-ben vetélytársa, Békés Gáspár fondorkodásai ellenére is erdélyi fejedelem lett, még azon év végén írt Szántó Istvánnak, a lelkes magyar jezsuitának Bécsbe s az ausztriai provincialisnak, hogy Szántó és még két jezsuita jöjjön be Erdélybe. Egyelőre még csak Szilágysomlyón, családi birtokán adhat nekik helyet, nehogy maga ellen zúdítsa a jórészt protestáns

16) 1563. VI. 5. fogatta el Miksa Báthory Istvánt (Veress; F. R. Tr. I, 7 tévesen 1566-ot ír) s 3 hét múlva a nagyváradi székesegyház is arra a sorsra jutott, mint egy hónappal azelőtt a gyulafehérvári: eltávolították belőle az oltárokat és a szentképeket, összetörték benne Szent László márvány koporsóját. (Karácsonyi az idézett műben, 43–44.)

17) Fraknói Vilmos: Egy magyar jezsuita a XVI. században (Szántó István), Katholikus Szemle 1887. (különlenyomatban is.) Kevéssel Báthory bécsi fogsága előtt alakult meg (1563) a jezsuiták osztrák rendtartománya: a bécsi (1551), prágai (1556), innsbruki (1563) és nagyszombati kollégiumokból. Első provincialis az a Lanoyus (De Lanoy) Miklós lett, akit az Erdélybe került első jezsuita: Leleszi János, Báthory Zsigmond nevelője, leveleiben annyi szeretettel emleget. Leleszi ő küldte volt Egerbe s onnan jött aztán Leleszi be Erdélybe. Veress: F. R. Tr. I, 67, 74, 75, 145, 191.

18) u. o. II, 40 szerint 1567 óta kívánta betelepíteni a jezsuitákat Erdélybe.

lett Erdélyt, de remélte, hogy idővel Erdély-
szerte meg tudja telepíteni őket. Szántó lel-
kesen fogadja a behívást s akkor is, azután
is, minden követ megmozgatott, hogy ha-
marosan testet öltjön az eszme. A provin-
ciális Báthory levelének a másolatát V. Pius
pápának is megküldte, aki dícsérő és buz-
dító levéllel fordult Báthoryhoz. Báthory
külön megbízottat (Thomas Litteratus) kül-
dött Bécsbe, hogy szóbeli tárgyalásokkal
hamarább elintézzze az ügyet. A provinciá-
lis az általános rendfőnöktől várt utasítást.
Szerencsétlenségre azonban ez (Borgia Fe-
renc) 1572-ben elhalt. Utóda, a holland
Everard Mercurian¹⁹⁾ és titkára, a nagynevű
Possevino Antal még tanulmányozni akar-
ták a kérdést. A következő (1573) évben
Báthory türelemmel várta kérése elintézésé-
sét; nem tett az ügyben újabb lépést.²⁰⁾
Kérését 1574-ben is megismétli az ausztriai
provinciálishoz intézett levelében. Ezúttal
4 magyar atyát (köztük kifejezetten Szántót)
kívánt betelepíteni, még pedig most már
Nagyváradra²¹⁾. A buzgó Szántó közben
arra kéri a rendfőnököt, (1574. VII. 15.) hogy
őt a tanév befejezése után egy-két évre
mentse fel a tanítástól, hogy alkalmas hit-
buzgalmi műveket magyarra fordíthasson.²²⁾
Báthory egy küldötte útján XIII. Gergely

19) A jezsuita rend első három generálisa és a mellettük
működő titkárok mind spanyolok voltak. A holland rendfőnök
és olasz titkára jelentősen a téren az új éra kezdetét.

20) Veress: F. R. Tr. I. 8 (Bizonyára ezzel magyarázható az
ugyanazon kötet p. XII. 3-ik jegyzetének az a megállapítása,
hogy 1573-ból nem ismerünk az ügyre vonatkozó írást.) Érdekes
Szántónak a magyarázata; a magyar főurak restellik másod-
szor kérni, ha valamit első kérésre meg nem kapnak, u. o. I. 8.

21) u. o. I. 15–16.

22) u. o. p. 15.

pápával a kath. egyháznak Magyarországon és Erdélyben való megerősítéséről, tehát az erdélyi püspökség visszaállításáról is tárgyal.²³⁾ 1575. III. 27-én pedig Gyulafehérvárról írt levelében 12 jezsuitát kér az ausztriai provincialistól, jelezve, hogy érett megfontolás után arra a belátásra jutott, hogy országában „Gyulafehérvárnál kedvesebb és kényelmesebb helyet nem talál számukra. Ezért jelölték ki a régi magyar királyok is ezt a helyet a szerzeteseknek.”²⁴⁾ Minthogy pedig itt a jámborság és a finomabb ismeretek terjesztésére iskolát akarunk alapítani, kérjük szíveskedjék 12 atyát ideküldeni.” Ellátásukról, igéri, bőségesen fog gondoskodni s ha ők majd jónak látják, még több atyát is kész lesz befogadni.²⁵⁾ Ebben az évben azonban két olyan akadály jött közbe, ami az atyáknak Erdélybe való betelepődését újra elodázta. Békés Gáspár, Báthory nagy ellensége, Miksa király támogatásával haddal tört Erdélyre, hogy Báthoryt trónjától megfossa. Kerellő - Szt. - Pálnál azonban Báthory hadvezéri ügyessége és vitézsége diadalt aratott Békés serege felett.²⁶⁾ A másik hátráltató mozzanat az volt, hogy az ügy mellett buzgólkodó Szántót éppen az 1575-ös nagy jubiláris év alkalmából Rómába rendelték magyar gyóntató-

23) u. o. 5, 18.

24) Az egykori domonkos és ágostonrendi kolostorokra, püspöki székhelyre stb. céloz.

25) F. R. Tr. I, 18—19.

26) Báthory nagylelkűségét mi sem bizonyítja szebben, mint az, hogy a mindenkitől elhagyott Békést (lengyel) királyi udvarába, sőt bizalmába is fogadta, táborozáskor egy sátorban aludt vele.

nak. Ott is maradt jó 5 évig.²⁷⁾ Ugyanazon (1575) év végén Báthoryt lengyel királynak is megválasztották. Új országából is ő irányította voltaképpen Erdély fontosabb ügyeit, amelyeknek intézésére erdélyi cancelláriát tartott fenn. Bátyja és Erdélyben utóda, Krisztof, mindenben vitéz öccse óhaja szerint járt el. Alighogy tájékozódott István a lengyel viszonyokban, máris nagy háború foglalta el minden percét. Rettenetes Iván orosz cár el akarta foglalni Lengyelországot. Báthory kemény harcokban alázta meg a dölyfös cárt.²⁸⁾ Diadalaival örökre beírta nevét a lengyelek szívébe, akik legnagyobb uralkodójukat látják benne. A véres háborúnak a pápa közbelépése vetett véget. A pápa (XIII. Gergely) a töröknek Európából való kiverésére akart egy nagy szövetséget létrehozni. A Svédországban már nagy diplomáciai sikereket arató Possevino-t küldte ki a hadviselők kibékítésére, mivel Krisztus földi helytartója nem nézhetne szomorúság nélkül, hogy öldöklük egymást a keresztény testvérek. Fellépésével megmentette az oroszokat. Hálával és szeretettel tekintett a pápa Báthoryra, hogy bölcs mérsékletével hamar hajlandó volt a békére, népe han-

27) Szántó Rómában sok tekintélyes jóakarót szerzett a magyarságnak s lelkesen terjesztette Báthory hírnevét, akit a lengyel trónon terjedelmes, szép levéllel üdvözölt. Buzgólkodására alakult meg Rómában a magyar egyház számára papokat nevelő Collegium Hungaricum, amelyet 2 év múlva egyesítettek a Collegium Germanicummal. (Innen a Collegium Germanico-Hungaricum elnevezés.)

28) Báthoryt erdélyi csapatok is segítették ezekben a nagy harcokban. Székely Mózes, Király Albert stb., szóval az 1600 tájt szereplő vitéz erdélyi magyar katonák mind ezekben a háborúkban járták ki a hadi iskolát. Báthory alatt harcolt legészakibb területeken a magyar, mert annyira még a világháború alatt sem vitték fel.

gulata ellenére is engedve a pápa óhajának. Megkülönböztetett figyelemmel és előzenyességgel bánt vele azért is, mivel az ő és bátyja rendezett országából megnyílt az út Észak és Kelet felé a katolicizmus előtt. Ezért nevezték el Possevino-ék Erdélyt Kelet kapujának.²⁹⁾

IV.

Mialatt Báthory az orosz cárral viaskodott, 1579. tavaszán,³⁰⁾ Erdélyben termett az első jezsuita, valóra váltva Báthory István 12 éves óhaját. Egyedül és váratlanul jött ez a főrékeny, beteges testű, de erős lelkű magyar jezsuita: Leleszi János (1550—1594.)

Leleszi is tanulságos és vonzó egyéniség. Megkapó benne az erős lélek kötelességtudó, kifarító munkája, noha csaknem egész életén át beteg volt.³¹⁾ A főrékeny testben

29) Possevino nemcsak Erdélyről írta meg nevezetes művét, hanem Oroszországról is írt egy nagyobb művet, amely az első nevezetes alkotás ezen a téren.

A fentebb előadottakból kitűnik, hogy koránt sem felel meg a valóságnak az az állítás (Csiky i. m. 5), hogy „a Báthory-családnak Erdély fejedelmi trónjára került első tagja az egyház érdekelvel keveset törődött” stb. Hogy lutheránus prédikációkat hallgatott, arra nézve azt a magyarázatot adta Possevino-nak, hogy meg akart győződni róla, hogy betartják-e parancsát, mely szerint a prédikációkban csak erkölcsi kérdésekkel szabad foglalkozni s tartózkodni kell a másvallásúak gyalázásától.

A fentebbiekben egyáltalában kissé részletesebben rajzoltam meg a világtörténelmi összefüggéseket s a szereplő egyéniségek alakját, hogy annál világosabban tűnjék ki, hogy milyen erők, áramlatok, eszmék és egyének együttes munkája nyomán támadt új életre a gyulafehérvári káptalani iskola s indult meg azon az úton, amely mai formájához vezet. Ennek a folyamatnak az elemzésénél az eddig nem ismert, vagy rosszul ismert mozzanatokat akarom kiemelni.

30) Nem 1578 végén érkezett Erdélybe, a fehérvári udvarba [Csiky i. m. 7], sem 1578 tavaszán, [F. R. Tr. III, 129], hanem 1579 tavaszán [u. o. I, 74—76; 67—69 143.] [A 75. l.-on említett Conventus Tordensis hívtá lehetett, nem országgyűlés]

31) Már Erdélybe ivetele előtt betegeskedett, vért köpött, írják róla 1575-ben, amikor a bécsi collegiumban tanárkodott. „Vért köpött, de azért versenyt dolgozik az egészségesekkel” [F. R. Tr. II, 7]. Ez a rövid mondat jellemzi legtalálébban Leleszi egyéniségét. Erdélyben ehhez még súlyos csúzos bántal-

erős, erélyes lélek lakott. Szereteffel, de szigorúan nevelte a 7 éves korában gondjaira bízott kis fejedelmet, Báthory Zsigmondot. Még a főurak és az elárvult kis fejedelem mellé állított kormányzótanács is nagy tiszteletben tartotta, engedélye nélkül még séftalni sem vitték a kis fejedelmet.³²⁾ Erélyességére különben nagy szükség is volt, mert a zsengekorú kis fejedelmet Blandrata, az öreg „arianus” (szentháromságtagadó) orvos és mások ugyancsak igyekeztek a maguk elveinek megnyerni. Ezért utasította volt Báthory István is Lengyelországból Leleszt, hogy unokaöccse, a kis Zsigmond mellől el ne mozduljon, nagyon ügyeljen rá.³³⁾ Különben szabad kezét adott neki a 8 éves korában anyátlan, apátlan árvává vált Zsigmond nevelésére nézve. Leleszi rendje szabályait olyan szigorúan vette, hogy mint a gyermek-fejedelem nevelője sem költözött be a fejedelmi palotába, (amely a mai püspöki palotán kívül a mellette álló kaszár-

mak járultak. Gyakran kezét-lábát sem tudta megmozdítani. Sokat szenvedett az erős telek miatt s az Erdélyben töltött idő vége felé már nagyon kívánczolt a meleg olasz ég alá. A F. R. Tr. sok adatot őrzött meg folytonos betegeskedéséről [II. 7; III, 133; I, 110—111, 118, 174, 190; II, 69, 105—106, 144, 165, 217, 235, 261]. Különösen 1585 és 1586-ban volt rosszul, amikor fizikai szenvedéseit lelkiek is fokozták. Az egyik rendtag meggondolatlan viselkedésével árnyékot vetett a rend és a fehérvári ház jó hírnevére: [II, 105, 112, 119, 122—123]. Az, hogy lassan ható méreggel ásták volna alá az egészségét [Csiky i. m. 7—8], nem felel meg tehát a valóságnak. V. ö. Veress: F. R. Tr. V, 281 [278 jegyzet].

32) Erélyességére I. F. R. Tr. I, 150, 155; II, 55, 69, 13, 114, 117, 144, 152.

33) Az öreg Blandrata csúf mesterkedésére jellemző példát idéz Possevino: az anatómiai felvilágosítás ürügye alatt erkölesszelen képekkel akarta lángra lobbantani a gyermekben az érzékiségét [F. R. Tr. III, 46]. A „pubertas” éveiben akarták hatalmukba keríteni és tönkre tenni a kis fejedelmet a jezsuiták ellenségei [II, 155]. A férfitvé serdült Báthory Zs. különös egyéniségének megítélésénél ezt a lélektanf. összetevőt is tekintetbe kell venni. Különben I. róla Szekfü Gyula találó, rövid jellemzését: Magyar Történet, IV, 320.

nya tömbjét is magában foglalta), hanem továbbra is ott maradt eddigi lakásán, a szomszédos, hajdan préposti házban. Oda járt hozzá, majd, mikor Leleszi társát kapott, hozzájuk, délelőtt és délután tanulni a kis fejedelem. Az udvari konyháról kapott ételmezt és ellátást Leleszi és később társa is.³⁴⁾

Fiúnevelőintézet és a régi jezsuita templom.
Reithofer Jenő rajza.

Mikor a betegség kezdett elhatalmasodni

34) F. R. Tr. I, 174, 154, 114, 122. A protestáns konyhai személyzet és szakácsok sok kellemetlenséget okoztak Leleszinek [u. o. 147, 139]. Ezért panaszára élelemválttságot adtak neki, csak kenyeret és bort kapott továbbra is az udvartól. Sok kérésre kapott egy rendi szakácsot, majd mikor ezt visszahívták, egy világít alkalmazott szakácsnak [I, 189, 220; II, 111]. A régens-tanács Báthory Istvánnál is panaszt emelt, hogy János atya nem akar beköltözni a palotába [1583], noha nagyon alkalmatlan dolgoz „az urnak alá s fel való járása.” A lengyel király erre azt válaszolta, hogy ne erőltessék a dolgot. Ha nem fog beköltözni „a praepostházhoz való utat úgy által rekeszthetik, hogy kevés comifattussal minden ember látása nélkül is odajárhat a mi atyánk-fia” [Lányi-Knauz: Magyar Egyháztört. II, 149–150. Az egykorú magyar szöveget, amelyből a prépostház [sekvésére némi következtetést vonhatunk le – mai helyesírással adom]. Leleszihez szállott, nem a fejedelmi udvarba, Fehérvárt jártában, 1583 tavaszán, Possevino is. F. R. Tr., V, 204–205.

rajta s felváltását sürgette, maga Báthory István kérte, hogy tartsa a kezében továbbra is unokaöccse nevelését. Mikor pedig ágy-nak esett, rendtársai szerették volna, ha valahogy legalább Fehérvárt maradhatott volna, mert még ágyban fekvő betegként is nagy segítséget és támogatást láttak benne. Tisztelik a főurak, az ifjú fejedelem ragaszkodik hozzá, szereti.³⁵⁾ Még a rendet különben nem nagyon kedvelő Ghiczy János kormányzó is igyekszik marasztalni, majd útiköltséget ad neki, amikor Leleszi mégis menni akar.³⁶⁾

Ez a tiszteletreméltó buzgó pap nagyváradi eredetű családból származott. A család azonban a török pusztítások miatt a zempléni Leleszre költözött át s ott született 1550 tájt Leleszi János. Meglehet, hogy éppen szülőhelye után nevezték a rendben Leleszinek³⁷⁾ latinosan Lelesius-nak. Valószínűleg Egerben kezdte tanulmányait s Nagyszombatban lépett a rendbe 1564-ben. A rend kötelékében tanulmányait Prágában (humaniora), Dillingenben (Augsburg vidékén, ahol a XVI. század derekán egye-

35) F. R. Tr. 208—209. „Annyira tisztelnek, hogy már restellem is magam a nagy tisztelet miatt” írja Leleszi (I, 189: u. o. a 25 sorban „meas” helyet „me” kell).

36) II, 217; 144.

37) Az ilyenféle elnevezésre több példát tudunk éppen ebből a korból is. Például éppen a szelídelelkű Pitasich Márkot [1547—1607], aki 1585—1586 Leleszi munkatársa volt Gyulafehérvárt [magyarul is tudott], szülővárosa, a zágrábmegyei Sziszek után a F. R. Tr. oklevelei nem is említik másképen, csak így: Marcus Sisciensis [I, 125, 139, 151; II, 132, 143, 144, 150, 161, 167, 183, 185—188, 209, 213, 217, 225, 226]. Igazi nevét: Velics László: Vázlatok a magyar jezsuiták multjából, I, Bpest 1912, 114—115. tudjuk meg. Ilyenformán gyanítom, hogy Leleszinknél is valami más családi név rejtőzhetik a „Leleszi” név alatt. Megjegyzendő különben, hogy [1586 júniusban, mikor a beteg Leleszi Márk atya teljesen helyettesítette a fejedelem nevelésében] Leleszi panaszkodik, hogy Marcus-atya nagyon elnézően és engedékenyen bánt a gyermekfejedelemmel u. o. II, 167.

tem keletkezett, amelyben 1563–1773 közt jezsuiták tanítottak; Leleszi itt bölcséleti és theologiai tanulmányokat végzett) és Ingolstadtban (theologia) végezte. Azután tanárkodott a rend különböző kollégiumaiban (Münchenben retorikát, Bécsben dialektikát, metafizikát és a kátét adta elő.) 1575. májusban még nem felszentelt pap, de már ki van szemelve, hogy Erdélybe, illetőleg az akkori tervek szerint Nagyváradra menjen.

Azután nem sokára bizonyára fel is szentelték. De már 1575. novemberben ott találjuk neve mellett a megjegyzést, hogy beteg, vért köpik, de versenyt dolgozik mindig az egészségesekkel. Betegsége aztán csaknem állandóan gyötörte haláláig. A bécsi orvosok szerint az erdélyi levegő jót fog tenni neki. De az erdélyi út, a fentebb leírt körülmények közt egyre tovább és tovább késett. Leleszinket 1577. áprilisában is Bécsben látjuk; tanítja a metafizikát a kollegiumban. 1578. nyarán az egri püspök kérésére Lanoyus visitator Egerbe küldte hitszónoknak. (Ezért emlegette később többször, hogy tulajdonképpen Lanoyusnak köszönhető a jezsuiták Erdélyben való megjelenése. L. 17. jegyzetét.) Itt a végeken vitézkedett akkoriban az erdélyi fogságból Lengyelországon át nemrég hazakerült Balassa Bálint is. Talán látták, ismerték is egymást az egyidős ifjak, akik, amint látni fogjuk, életüket is egy évben (1594.) fejezték be.

1579 elején, a nagybőjt idején szülőhelyén, Leleszen nagybőjti szentbeszédet tartott.

A török pusztítások miatt Leleszen székelő csanádi püspök kérte fel ezekre a beszédekre. Tudjuk, hogy a hífhű székely ifjak felszentelés végett a messzi székely havazok közül akkoriban a Leleszen lakó csanádi püspökhöz szoktak volt felmenni. Leleszi is talált ott három székely ifjat: Péterf, Bálintot és Tamást. Velük az erdélyi viszonyokról elbeszélgetve, kedve támadt megtekinteni azt a földet, ahová már évek óta készült, amelynek levegőjét az orvosok is ajánlották neki. A székely ifjak is esdve kérték, jöjjön velük. Kérésüket nemcsak a maguk nevében adták elő. Leleszre utaztukban ugyanis megállottak volt Kolozsvárt s ott Balásfi Mihályék arra kérték őket, hogy hozzanak magukkal egy tanultabb papot.

Igy jött be Erdélybe „insperato“, mikor nem is remélte. Váradon, Kolozsváron át érkezett 1579. március 25-én, Gyümölcsoltó Boldogasszony napján, Gyulafehérvárra. (L. a 30. jegyzetet) Útja elszomorító, de egyben felemelő is volt. A nagy paphiány miatt felnőtteket talált kereszteleetlenül. Éjjel-nappal keresztelt, gyóntatott, prédikált. Kolozsvárt 500 katolikust hagyva, jött át Balásfi Mihály és az ifjú székely papok kíséretében Fehérvárra. Ott a Balásfi házában szállt meg, aki Báthory Kristóf fejedelemnek is bemutatta. Leleszi a maga szállásán misézett a kath. hívőknek. Szónoklatai pedig egyszerre eseményszámba kezdték menni. Virágvasárnapján a szentek segítségül hívásáról tartott nagy beszédével még a protestáns főurak jórészt is kedvező véle-

ményre hangolta maga iránt. Mikor pár nap múlva vissza akart térni Egerbe, Báthory Kristóf semmiképen sem akarta elengedni. Rendi előjáróinál kieszközölte, hogy Erdélyben maradhasson addig is, amíg föbben jönnek utána. Báthory Kristóf örömmel tudósítja öccsét, Istvánt, hogy milyen kiváló ember érkezett az udvarába s hogy egy alkalommal egyszerre „40 Zwinglianus“-t térített és keresztelt meg. Leleszt pedig értesítik Bécsből, hogy maradhat Erdélyben s egyben utasítják, hogy kérdéseivel és kéréseivel ezután forduljon az Erdélyből könynyebben megközelíthető lengyel provinciához. Egy egész nyarat töltött Leleszi egyedül Erdélyben, mint a fejedelem udvari szóno-ka. Ugy látszik, hogy a Dávid Ferenc elítélésére megindult mozgalomban is tevékeny részt vett.

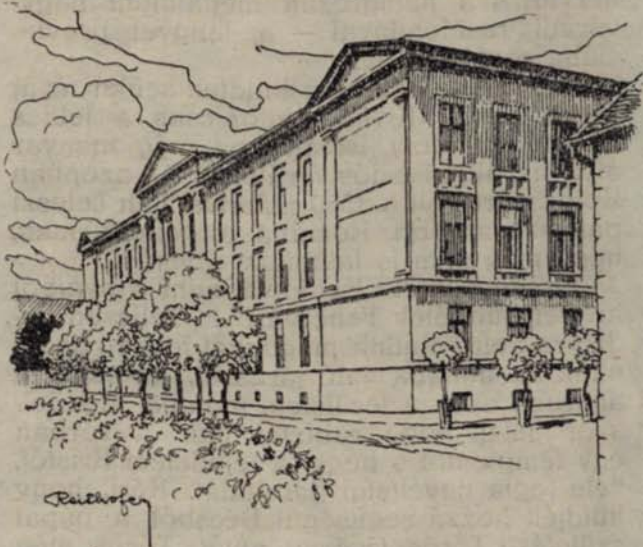
A lengyel király sürgetésére aztán a lengyel proviciális, a spanyol Sunieri Ferenc, tizenketted magával megindul Erdély felé. A lengyel jezsuitáknál tanuló Báthory Endre, a későbbi biboros-fejedelem, nekik adta összes nélkülözhető könyveit, szentképeit stb. 1579. okt. 1-én érkeztek Kolozsvárra. Szántó és a melléje rendelt atyák 1579. végén indultak el Rómából. Bajorország, az oszt-rák tartományok és Lengyelország felé kerülve, 1580. febr. 20-án értek félig megfagyva (semicongelati) Kolozsvárra. Kolozsvárt a monostori volt bencés kolostort a hozzátartozó falvakkal, bent a városban pedig a Farkas-utcai templomot, ferences és apáca zárdát kapták meg. Itt rendezkedtek be iskolájukkal, (mely hamarosan egész az

egyetemi fókig kiépült) és szemináriumukkal (L. erre nézve Dr. Veress Endre művét: A kolozsvári Báthory-Egyetem története lerombolásáig, 1603-ig. Különlenyomat az „Erdélyi Múzeum” 1906. évi folyamából). Erdély — a kolozsvári kollégiummal, a fehérvári s a hamarosan megalakult nagyváradi residentiával — a lengyel provinciába osztódott be.

Csak Leleszihez nem küldtek senkit az új atyák közül. Kivüle akkor csak a lelkes Szántó (Arafor) István volt még magyar atya az új missziós területen. Ő azonban Kolozsvárt volt s 1580 március 2-án Leleszi panaszosan írja Rómába a generálisnak, hogy még nem is láthatták egymást.

„Én, enyéimtől elszakítva, mint a nyájból kivetett juh, élek Fehérvárt”... Teljesen Erdélyre kell vetnünk magunkat, fel kell hagynunk az Indiába való járással, ha segíteni akarunk ezen a területen, mondja ki a jelzőt. Jelzi, hogy rábíztak már a várban egy templomot s hogy a fejedelem Kristóf, vele fogja neveltetni fiacskáját. Kéri, hogy küldjék hozzá segítségül Bécsből a pápai születésű Törös György atyát. Törös még az 1580. év folyamán meg is jött s együtt oktatták, nevelték a fejedelmet. Szerencsétlenségére Törös még betegesebb természetű volt, mint ő. Idegbénulással hamarosan ágyynak esett. 1581. szept. 13-án panaszosan írja Leleszi, hogy mindketten ágyban fekvő betegek voltak s nem volt mellettük senki, aki legalább „egy kis cibre-levest készített volna nekik” („non habuimus, qui vel sorbifunculam nobis conficeret fursuraceam”).

Törös távoztával más segítőtársat kap. 1584-ben már 8-an vannak. 1586-ban már 12-en vannak, mivel Báthory István sürgeti, hogy a fehérvári residentia is alakuljon át kollégiummá. Ezen a nyáron a borzasztó pestis 3, illetőleg 4 rendtársuk éle-

A gyulafehérvári r. kath. főgimnázium. Homlokzat.
Reithofer Jenő rajza.

tét oltotta ki. A szintén nekik adott Szent Mihály-Kövi egykori pálos kolostorba (Tótfalud felett) s Magyarigenbe menekülnek a dühöngő vész elől, amelyről a megriadt atyáktól fenmaradt levelek olyan képet festenek, amely drámaiságban és borzalomban felülmúlja a Manzoni Jegyeseiben bemutatott pestist.

A nagy pestissel azt is elérte, amit addig hiába sürgetett. Felmentették a nevelői feladat alól, amit addig 1586 (végéig) a kis fejedelem mellett betöltött. A residentia vezetésével járó gondok alól már előbb felmentették volt. Az 1586–87-iki telet egy szász faluban töltötte, betegen feküdve. Most már csak a meleg olasz ég alá készülés foglalta le. De itt érte még a rendet Erdélyből kitiltó 1588-iki medgyesi országgyűlési végzés is. Még azt sem tudták a jezsuiták elérni, hogy legalább a nagybeteg Leleszi maradjon Fehérvárt és ne kelljen télvíz idején útra kelnie. 1589 első napjaiban kocsirokkant. Nagyon súlyos betegen érkezett meg Kővárra, a buzgó kath. Keresztúri Kristóf várába, akinek egyik várában (F. R. Tr. II, 206) 3 évvel azelőtt egykori munkatársa, Törös atya is vendégszerető otthont és örök nyugalmat lelt. Pár hónapig pihent itt s aztán Bécsbe került, ahol betegsége egyre fokozódott. Egykori tanítványával és neveltjével, az önálló fejedelemmé lett Báthory Zsigmonddal visszatelepedésük ügyében levelezett is a betegség kínjai között. Majd Báthory Zsigmond költségén 11 hónapot töltött Pádova mellett a Bagni ad Abbano nevű hőfürdőn. Betegségére azonban nem talált ott sem enyhülést. 1593 szeptemberében átvitette magát a híres loretoi kegyhelyre, ott kívánva sok szenvedésben elfelt életét befejezni. Ott is hunyt el 1594. február 26-án, épen 3 hónappal nagy kortársa, Balassa Bálint előtte.³⁸⁾

38] Leleszi életét itt csak röviden vázolom, mivel más alkalommal részletesen akarok vele foglalkozni. Eddigi rövid élet-

Mellőzve most Leleszinek s általában a jezsuitáknak a kath. hitélet felvirágoztatása terén kifejtett áldásos tevékenységét,³⁹⁾ csak azt a Leleszire nagyon jellemző adatot említem meg, hogy az elárvult, püspök nélkül maradt kath. székely papság zsinati határozatban mondta ki, hogy engedelmességet fogad a jezsuitáknak (1583) és meg is jelentek Leleszinél, hogy ezt esküvel fogadják. A jó páter zavarban volt, mivel ilyen eskü bevételére nem volt felhatalmazása. Mégsem akarta megbántani a jó székely papokat s így olyan okos választ adott nekik, amivel a dolog lényegét megmentette.⁴⁰⁾

A rend és Leleszi nagy tekintélyén kívül a székely papság megkapó egyházas szellemét is fényesen igazolja ez az eset. Leleszit tekintette tehát a vidék az akkori kath. egyházi élet természetes fejének. Nevelői állása a kis fejedelem mellett, tekintélye, amely előtt a protestáns tagokból álló

rajzai sok téves adatot tartalmaznak. [Csiky: i. m. 7–9, Alegambe et Nádas: Mortes Illustres 164–5, közölve F. R. Tr. V. 215–216 is; Velics: Vázlatok I, 101–103]. A fenti rövid vázlatot Leleszi saját leveleiből, munkatársai és előjárói leveleiből, feljegyzéseiből állítottam össze: F. R. Tr. I–II–III. passim. Érdekes lesz még megemlítenünk, hogy ünnepélyes fogadalmát „professio solennis” 1585. nov. 30-án Gyulafehérvárt tette le az ott tartózkodó lengyel provinciális kezébe, a fejedelem, az egész udvar és a tanácsos urak jelenlétében [u. o. II, 143]. Mint fontos eseményt említhetjük még XIII. Gergely pápa legátusának, a híres Possevinonak [1583 tavaszán] Fehérvárt való időzését. Possevino u. i. Leleszinél volt megszállva [u. o. V. 204]. A Possevinó erdélyi útja alkalmával a Maros völgyében tett szemle útján említett 3 éves fiucska — u. o. p. 206 — nyilvánvaló, hogy nem más, mint Bethlen Gábor!

39) Erre nézze I. Dr. Biró Vencel: A római katolikusok helyzete és hitélete Erdélyben a jezsuiták első betelepülése idején. [Különlenyomat a kolozsvári róm. kath. főgimn. 1913–1914. tanévi értesítőjéből, Kolozsvár 1914]. Ezt folytatólag 1613-ig I. a. F. R. Tr. V. kötetében [Bpest, 1921.] közöltetett gazdag anyagot.

40) F. R. Tr. II, 58.

régenstanács is meghajolt, meg is okolta ezt a felfogást. Állását a kis fejedelem mellett maguk az atyák is döntő fontosságúnak tartották. Mint ismeretes tényre hivatkozik maga Leleszi is, hogy a fehérvári residentia a kolozsvári kollégium keze és lába, hisz ez szerzi meg számára az építkezési költségeket, adományleveleket s intézi a többi szükséges ügyeket.⁴¹⁾ Az ő lelki vigasztalása mellett felemelő keresztény buzgósággal elhalt Báthory Kristóf fejedelem évi 1000 magyar forintot hagyományozott a társaságnak, azzal a kikötéssel, hogy abból 4–5 éven át, amíg az iskola felépül, 800-at kapjon a kolozsvári kollégium, 200-at a fehérvári residentia.⁴²⁾ Azután az egész összeg legyen az utóbbié.

41) u. o. I, 190.

42) u. o. A residentia és a collegium közt az a különbség, hogy a collegiumban vagy vele kapcsolatban csak oktatói munka folyik. Ehhez akkoriban, legalább is Báthory István egyik levele után ítélve, [u. o. II. 173] legalább 20 tagra volt szükség. A residentia meghatározását Velics i. m. I, 125 így adja „A rendes lelkipásztorkodás százféle művelésére keletkeztek mindjárt kezdetfől fogva a rezidenciák, vagyis maradandó rendházak, amelyek a lelkek üdvének előmozdítására, prédikációra, a katekizmus tanítására, gyóntatásra s általában a szentségek kiszolgáltatására léptek életbe. E kisebb személyzetű rendházak a szabály értelmében valamelyik kollégium főhatósága alá tartoztak.” Így pld. Leleszit is utasították volt, hogy havonta kétszer számoljon be a kolozsvári rektornak. A kollégium előjárója rektor, a rezidenciáé superior. A rezidencia mellett persze folyhatott oktatói munka is. A fehérvári rezidencia s a nagyváradi ebbe a csoportba tartozott. Bár a fehérvári rezidenciát ebben az első korban (1579–1588) távolabb állók — köztük maga Báthory István is többször — kollégiumnak is nevezik, a terminológiában pontos erdélyi tagok rezidenciának említik. Wujek atya, 1587 óta erdélyi viceprovinciális és egyben fehérvári superior, meg a fejedelem nevelője, egyszer collegiolumnak nevezi (u. o. II. 217). Ez a kifejezés világítja tehát meg a legjobban a fehérvári rendház jellegét az első korszak vége felé. Ekkor a fejedelem nevelője és az ő segítőtársa az udvar közelében, a préposti házban, vagy helyesebben talán már bent az udvarban lakott, a többi 10 rendtag a volt domonkos templom mellett a régi domonkosrendi kolostorban berendezett collegiolumban. Kényelmes elhelyezkedésüket V, 13 említi 1587-ből, amikor megkapták a templommal szomszédos házat is, ami „az udvarhoz vezető útjukat megrövidítette.”

Az 1550. tájt megszűnt káptalani iskola Leleszi kezei közt új életre támadt, megindult azon az úton, amelyen az Erdélyi Róm. Kath. Státus Gyulafehérvári Majláth Főgimnáziuma lett belőle. Ennek a fejlődésnek Leleszi korában a következő fázisait különböztethetjük meg: 1579 tavaszán Leleszi udvari szónok és gyóntató lett. Tehát valláserkölcsi téren megkezdte a kis fejedelem oktatását és nevelését.

A következő évben minden téren megkezdte a 7 éves kis fejedelem nevelését és oktatását és pedig otthon a lakásán, a volt préposti házban.⁴³⁾

Tehát a szomorú körülmények közt megszűnt káptalani iskola ugyancsak előkelő és fényes formában támadt új életre. Egy kath. fejedelem buzgóságából főnixmadárként új életet kezdett, valahol azon a helyen, ahol gyaníthatólag a régi káptalani iskola is működött. Első növendéke egy kis fejedelem, aki, hogy annál fokéletebben ki-domborítsuk az iskola fogalmát és jellegét, ismételhethetjük, hogy ő maga megy el az iskolába, nem a pater (később páterek) hozzá a palotába. Leleszi mellett a pápai születésű Törös György az első tanára az új életre támadt intézetnek, aki 1580. szeptemberben már Fehérvárt van s a beteg Leleszit helyettesíti a fejedelem nevelésében. Ha Lele-

43) 1581. aug. 8-án írja Leleszi Gyulafehérvárról, hogy Báthory Zs. „... iam per annum in disciplina Societatis sub manu nostra, Albae fuerat” (F. R. Tr. I, 146). 1581. május 28-án meg így ír Báthory Istvánnak, tudatva bátyjának, Kristófnak előző nap bekövetkezett haláláról: „Filium suum unicum (a kis Zsigmondot)... hactenus domi meae catholice educavi” [u. o. I, 154].

szi nem fekszik, Törössel felváltva predikál.⁴⁴⁾

A következő mozzanat az, hogy a kis fejedelem mellett megjelennek a tanórákon az ország előkelőinek és az udvari méltóságoknak a fiai, akik mellé csakhamar előkelő lengyel főúri ifjak is jönnek. Leleszi már Báthory Kristóf életében († 1581. V. 27.) kérték és unszolták a főurak, hogy az ő fiaikat is tanítsa, mivel nem akarták fiaikat Kolozsvárra küldeni, hanem a kis fejedelemmel együtt akarták taníttatni és neveltetni. Báthory István is helyeselte Lengyelországból ezt a tervet. Leleszi 1582. februárjában arra kéri a rendi visitátort, hogy küldjön melléje egy kiváló rendfagót, (mivel Törös betegen eltávozott,) aki a humaniora-ban alaposan otthonos, hogy ezt a feladatot végezhesse. Hangsúlyozza, hogy gyermekeik szívében keresztül a szülőkhöz is közel fog férközni a rend, tehát mindenképen kívánatos, hogy ez az óhaj valóra váljék. Ő egyedül nem lehet hitszónok is, meg tanár is.⁴⁵⁾ Leleszi óhaját teljesítik is, mert 1583 tavaszán már arról értesülünk, hogy tanuló-társak (con-discipuli) vannak a kis fejedelem mellett (F. R. Tr. V, 205). Később (1584. II, 26.) az Erdélyt meglátogató lengyel provinciális azt írja, hogy a palotabeli két iskolán kívül még egy nyilvános iskolát is nyitott a várban, ahová annyira tódul az ifjúság, hogy

44) Életrajzát I. Velics: Vázlatok I, 109–111. Velics nem is említi fehérvári szereplését s nevét Törösynek írja. A F. R. Tr. adatai azonban nemcsak fehérvári szereplését mondják el, hanem arról is meggyőznek, hogy ő maga Törös-nek írta a nevét I, 76, 113, 135.

45) F. R. Tr. I, 220–221.

Leleszi még egy oktató rendfagot kér, noha még egy hete sincs, hogy küldött volt egyet.⁴⁶⁾ Három nap múlva a kolozsvári rektor egyik leveléből is arról értesülünk, hogy „Leleszi a fejedelmet neveli, egy másik rendfag a fejedelem környezetében élő nemes ifjakat s egy harmadikat csak most küldtünk volt oda át, aki új iskolát nyitott s épen most kaptam tőle levelet, hogy mindjárt az első nap 3 növendéke volt. Nagyon örült, hogy ott, ahol a Szentháromságot annyian megtagadták, épen 3 tanítványa volt mindjárt az első nap. Második nap már tízen voltak. Azután olyan sokan kezdtek lenni, hogy most már segítséget kér, amit ha megkaphat, jelzi, hogy az erefnekek iskoláiban egy tanuló sem fog maradni.⁴⁷⁾ Pár hét

46) u. o. II, 48.

47) u. o. II, 63–64. A palotabeli két iskolán persze nem önálló, külön iskolákat kell érteni, hanem osztályt, helyesebben az oktatás fokozatát, amint az a levelek terminológiájának és a korabeli jezsuita iskolai nevelési rendszernek a vizsgálatából kitűnik (I, 136, II, 74). A Báthory-ak ezen udvari iskolájával párhuzamba állítható I. Rákóczy György udvari iskolája, ahol 50 évvel később II. Rákóczy György és öccse Zsigmond tanult [Szilágyi Sándor: II. Rákóczy György és R. Zsigmond életrajzai a Magyar Történelmi Életrajzokban, amott pp. 6–8, emitt 19 kk]. A közép [akkori nyelven latin] iskola beosztása ez volt: grammatica infima, gr. media, gr. suprema vagy syntaxis, poësis, rhetorica. [Ezt a két utóbbit összefoglaló néven humanitas-nak is nevezték]. A gr. tanulóit, főleg ha sokan voltak, két részre osztották: parvistak (a gyengébbek) és principistákra. Ez a megosztott gr. infima rejtőzhetik az udvarbeli 2 iskola neve alatt. Ez a beosztás nem azt jelentette, hogy ugyanannyi évig is tartott a középiskola. A jobb tanulók már a felévi vizsgán átléphettek a következő fokozatra Velics I. m. III, 103 kk. Ugyanott a szünidőkről, tankönyvekről, szorgalmi időről, ünnepi előadásokról és Csiky I. m. 14]. A levelekben gyakran előforduló civitas és suburbium kifejezésekre nézve a kor terminológiájának ismerete és a levelek egybevetése eligazít, hogy Fehérvárt a civitas = a mai vár fogalmával, suburbium = a várfalakon, moenia kívül levő, de még kerítéssel stb. körülvett rész. A mai székesegyház és püspöki palota [a mellette lévő mostani 9-es kaszárnyát is beleértve] Észak felől még egy erős védőfállal volt ellátva. Ez a rész volt tehát a vár magva, szíve: castrum. [V. ö. F. R. Tr. I, 174 és Fehérvárnak 1711-ből Giovanni Morando Visconti katonai mérnöktől való vázlatos képét: Szilágyi S : II. Rákóczy György élete, Magyar Történelmi Életrajzok, Bpest 1891. p. 78. Megjegyzendő, hogy ott a

mulva már a prof. régensek is pártolják a várban megnyílt iskolát.⁴⁸⁾ Ezt a külső, nem udvari iskolát valószínűleg a nagyjából akkorra már kifatarozott domokosrendi zárdában nyitották meg.⁴⁹⁾

A fehérvári ház tagjainak 1584. és 1587-ből ránk maradt névjegyzéke még arról is tájékoztat, hogy abban az időben kik tanítottak a kétféle iskolában. Leleszi neve mellett 1584-ben ez áll: „docet principem.” Mellette a 27 éves sziléziai Balthasar magister: „docet pueros nobiles principis et ipsum principem, absente P. Lelesio.” A 24 éves lengyel „Gaspar Crobensis” magister: „modo docet (grammaticam) Albae.” A fehérvári ház ekkor (1584. I. 1.) nyolc tagból állott (magyar: 2 páter és 2 frater; lengyel: 1 magister, 1 fráter; sziléziai: 1 magister; litván: 1 frater.⁵⁰⁾

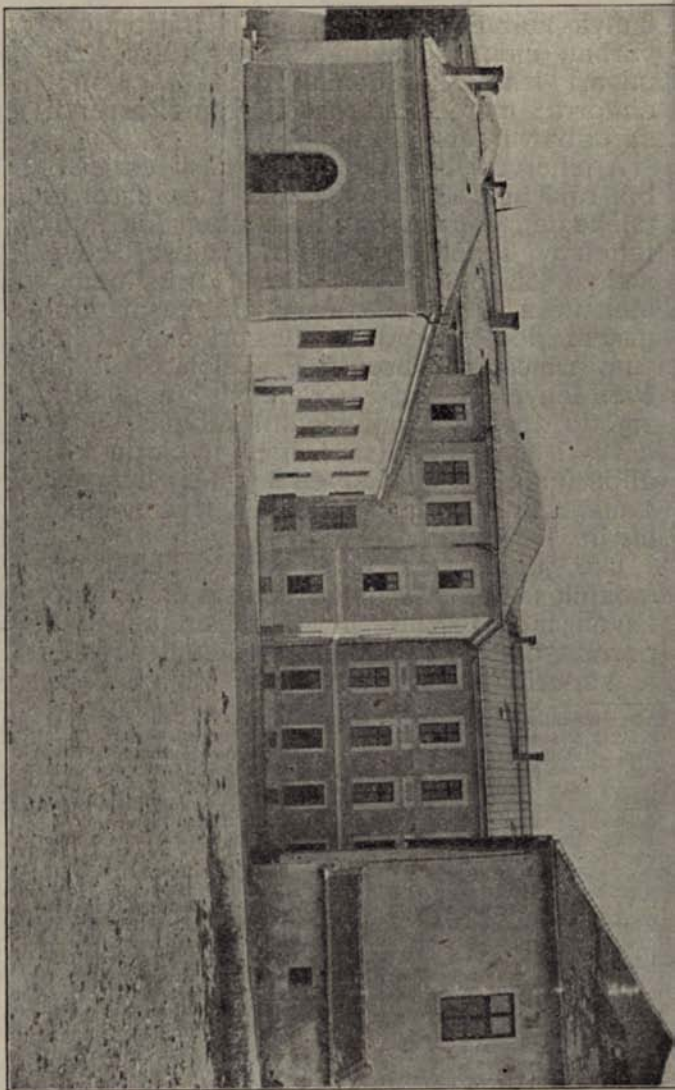
1587. június 1-én 12-en voltak Fehérvárt (köztük magyar: 2 pater, Leleszi és Szántó István, meg 1 frater. A többi lengyel, tót, porosz, olasz és svéd.) A fejedelem nevelője, superior s egyben viceprovincialis Wu-

magyarázatban sajtóhibából Princeramento áll Trinceramento helyett. Visconti 1717-ben 65 éves korában Gyulafehérvárt halt meg, mint ezredes. Sírköve a templom északi falában látható belül. Visconti rajzának felhasználásával készült Imecs F. Jákó tanulmánya a régi Fehérvárról: Az Alsófehérmegyei Történelmi Régészeti és Természettudományi Egylet XIV. évkönyve, Gyulafehérvár, 1908, 18–33]. Dr. Veress E. megjegyzését tehát (F. R. Tr. II, XVI. l.), hogy Leleszi a városban is nyitott iskolát, a mai vár területére kell vonatkoztatni.

48) F. R. Tr. II, 68–69. Sőt ők sürgetik, hogy nyílják meg ott a második osztály (vagyis a következő fokozat) is.

49) Ennek ugyan ellene mondana az a körülmény, hogy a lengyel provinciális Lengyelországban még ápr. 3-án (1584) is azt jelenti Báthory Istvánnak, hogy Fehérvárt még nem javították ki a kolostort, nem lehet benne sem lakni, sem tanítani. Tudunkkal azonban más épületük nem volt az atyáknak s egy helyiséget valahogy mégis csak helyre hozhattak benne. u. o. II. 68, 1586 ápr.-ban már biztos, hogy itt volt az iskolájuk, u. o. II, 161.

50) u. o. II, 28.

A gyulafehérvári főgimnázium. Udvartól rész.

jek (vagy születési helye után: Vangrovi-
cius) Jakab, a lengyel egyházi irodalom
Káldyja.) Leleszi: udvari hitszónok és
a fejedelem nevelője volt 8 éven át, ekkor
betegállományban volt. Melléje egy 27 éves
porosz frater volt beosztva betegápolónak.
A 25 éves lengyel Koritowski Jakab atya
két évnél tovább tanította a három gram-
matikai osztályt; egy évnél tovább a főúri
ifjakat s közben néha a fejedelmeket is. Ezek-
ből a rövid, de értékes adatokból megtud-
juk, hogy a külső (nem a palotabeli) iskola
akkor már legalább is 3 osztályból állott,
hogy egy és ugyanaz a páter egyszerre a
külső és az udvari iskolában is taníthatott.
A „sclavus”-nak jelzett 28 éves Kurficz Mik-
lós atya két évig tanított az alsó gramma-
tikai osztályban. A 24 éves lengyel Ilzensis
János scholasticus approbatus 3 évig taní-
tott ugyanott. A 21 éves lengyel Radzimski
Szaniszló akkor (1587.) tanított ott.⁵¹⁾

Az említett nevek közt két írói egyéniség
ragadja meg a figyelmünket. A lengyel Wu-
jek Jakab, akít szülőhelye után (Vangrowca)

51) u. o. II, 213–214. Lelesziről, nyilván írás v. sajtóhibából
az áll, hogy 1575-ben tett ünnepélyes, négyes fogadalmat, hisz’
1575 májusban még fel sem volt szentelve (u. o. II, 2) s kifejezet-
ten tudjuk róla, hogy 1585. nov. 30-án tette le a kérdéses fogadal-
mat Gyulafehérvárt a lengyel provinciális, a fejedelem és az
udvari méltóságok előtt [u. o. II, 143]. Ugyanazon év [1587] dec-
ben Fehérvárt a spanyol Ortiz Jakab „est praeceptor scholae
superioris”, a tüdőbeteg lengyel Kaliski Jakab helyett az olasz
Fericelli Jeromost veszi maga mellé segítőtársul Wujek a fejede-
lem nevelésében. (u. o. II, 234). Ha az 1580–81-ben Leleszre segítő
Töröst, az 1580 nyarán a betegsége miatt Kolozsmonostoron
üdülő Leleszre Fehérvárt helyettesítő olasz Odescalchit, a már
említett Pitasiich (Sisciensis) Márk horvát, Mostowski és Za-
bielski lengyel atyát is hozzávesszük a fentebb említett ne-
vekhez, talán el is sorolhatjuk, hogy kik foglalkoztak a tanítás és
nevelés munkájával 1588-ig a káptalani iskolából ilyen formán
feltámadt fehérvári iskolák első évtizedében.

Vangrovicius-nak is nevezték.⁵²⁾ Szentírás fordítása és könyvalakban kiadott szentbeszédei maradandóvá teszik nevét a lengyel irodalomtörténetben. A másik a mi Szántó (Arator) Istvánunk (1541—1612), aki előbb Kolozsvárt, aztán Nagyváradon tevékenykedett. Ez utóbbi helyen sokat vitázott (írásban is) Beregszászi Péterrel. 1587. tavaszán menekülnie kellett Váradról s így került Fehérvárra, ahol a rend kiűzéseig maradt (1588 végéig). Kolozsvárt létekor nem nagyon kedvelte a szintén ott tartózkodó Wujeket. Fehérvárt, úgy látszik, jobban megértették egymást. 1588. decemberben, a megyesi országgyűlésen a kiűzésüket követelő rendek ellen drámai erejű beszédekkel védtek a rendet: Wujek latinul, Szántó magyarul. Szántónak a latin stílusa is érdekes, vonzó. Ő írta a leghosszabb leveleket összes rendfarsai között. Némelyik valóságos értekezéssé szélesül. Magyar lelkesedése megérzik minden során,⁵³⁾ de különösen a Báthory Istvánhoz

52) V. ö. Csiky i. m. 9 kk.

53) Ugyanezt mondhatjuk Leleszről is, aki különben rövid leveleket írt. Eleven, szemléltető mondatai mögött ott érezzük a fejedelmi udvart rendben tartó, a régens-tanácsot is irányító erőslelkű egyéniséget. Mikor 1579 nyarán egyedül várta Fehérvárt, hogy a rendből mások is jöjjenek utána, ilyen megkapó hangon esdekel a generálshoz írt (latin) levelében, hogy küldjön utána még más rendtagokat: „Érezze meg a mi hazánk is e Társaság erejét, lássa meg kegyességed fényét! Ha a braziliai vad népek s a távoli japánok, habár nem hívtak, mégis méltóknak találtattak a Társaság meleg fényére, miért nem sietsz, óh atyám, az erdélyi bércek közt élő kevés magyarság segítségére?” (F. R. Tr. I, 68). Máshol meg a mostanában annyit vitatott transilvanismus lényegére mutat rá, talán elsőnek ezen a téren: „Annak, hogy Atyaságod (a generális) nem érti meg teljesen az idevaló viszonyokat, annak oka ezen tartomány természetében rejlik. Ez ugyanis mindég eltért a környező országok s a kívülről ide bejövő emberek szokásától” [u. o. I, 145.] V. ö. a XVI. sz. dereka óta előforduló „tündérország” kifejezéssel. (Szekfü: Magyar Történet, IV, 431.) Azt is hangoztatja, hogy szakítaniok

írt levelein. Fehérvárt is mindjárt összetű-
zött a ref. nagy pappal, aki a purgatorium
ellen írt valamit. „Rescripti subito — írja
Szántó — et nihil amplius ausus est rescri-
bere et nuper impius defunctus est.”⁵⁴⁾ Fe-
hérvárt udvari hífszónok, hitelemző és plé-
bános volt, de emellett arra is volt ideje,
hogy a reformátoroknak sajtó termékeit ha-
sonló módon ellensúlyozza. A rendfőnök-
től arra kért engedélyt, hogy Gerson és
Granata műveit magyarra fordíthassa.⁵⁵⁾ A
románok Rómával való vallási egyesülé-
sének a gondolatát is többször felveti. Tu-
dós hajlamaira jellemző, hogy egyik leve-
lében felhívja barátjának, a vatikáni könyv-
tárosnak a figyelmét egy bizánci tör-
ténétírónak akkoriban egy szerbiai kolos-
torban megtalált szláv kéziratára, mely
olyan részeket tartalmazott, amelyek a va-
tikáni példányból hiányzottak. (Kolozsvár,
1581. IX. 21. F. R. Tr. I. 199.) A külső iskola
tanulóiról — sajnos — egyetlen egy név-
jegyzéket sem ismerünk s így nem mutat-
hatunk rá névszerint senkire, hogy ott
tanult.

Az udvari iskolával sem állunk sokkal
jobban. 1582. februárban 4 kath. ifjút talál-
unk Zsigmond mellett. Valószínűleg ezek
leltek az udvari iskola első növendékei.
A következő év márciusában Possevino
kath. lengyel ifjakat talál Zsigmond mellett,

kell az Indiába járással, elég nagy India Erdély! A Báthory
Kristóf ünnepélyes temetésén (1583. III. 24.) mondott nagy beszédét
is megkapó még olvasni is. Mindezek alapján mi is hangoz-
tatjuk Veress Endrével, hogy Szinnyi Magyar írói közé Lele-
szit is be kell iktatni.

54) F. R. Tr, II, 226.

55) u. o.

akik neki tanuló társai („condiscipuli”)⁵⁶⁾ Ugy látszik tehát, hogy az udvari iskola a nemes ifjak részére már 1582-ben megnyílt. 1584. februárban a luth. Sombory Lászlónak,⁵⁷⁾ az egyik régensnek a fiát látjuk a kis fejedelem mellett az udvari iskolában.⁵⁸⁾ Akkor 9 nemes úrfi volt a fejedelem mellett az udvari iskolában, akik vele egykorúak, vagy kevéssel idősebbek, Leleszitől függött, hogy hányat vesz fel. Igérte, hogy mihelyt bizonyos külső körülmények engedik s kap még rendtársakat, akik féken tartásuk az ifjakat, annyit vesz fel, amennyit csak tud.⁵⁹⁾ 1584. május 3-án kelt parancsával Báthory István Grodnoról rendeli el a hármias régens-tanácsnak, hogy a kolozsvári seminariumban tanuló Bilina Miklós nevű nemes lengyel ifjút vigyék át Fehérvárra a kis fejedelemmel együtt tanuló és nevelkedő nemes úrfik közé. De előbb vizsgálják meg erkölcsi magaviseletét és jellemét s gondoskodjanak élelméről, ruházatáról és fenntartásáról.⁶⁰⁾

Wujek Jakab, aki 1587-ben a nagy beteg Leleszit a fejedelem nevelésében felváltotta, egyik levelében röviden elmondja, hogy mennyi időt kell naponta a fejedelem mellett töltenie: 10 teljes órát. 3—3 óra oktatás

56) u. o. I, 220; V. 205. Ezek a lengyel ifjak, legalább is részben, azonosak lehettek az előző (1582) évben közelebbről meg nem jelölt 4 kath. ifjával.

57) Csak jóindulattal volt a katolikusok iránt, de ő maga nem volt katolikus (Veress: F. R. Tr. II, 258, 11 jegyzet; Szekfü: Magyar Történet IV, 315), hanem lutheránus (F. R. Tr. II, 59 V, 178).

58) u. o. II, 59. A pestisben elhalt Báthory Farkas is az udvari iskola növendéke volt legalább is 1586-ban, F. R. Tr. II, 183—184. U. o. és p. 188 az udvari iskolának a pestis alatt való vándorlásáról. A külső iskola évváró ünnepélyét abban az évben (1586) jun. 24-én tartották meg.

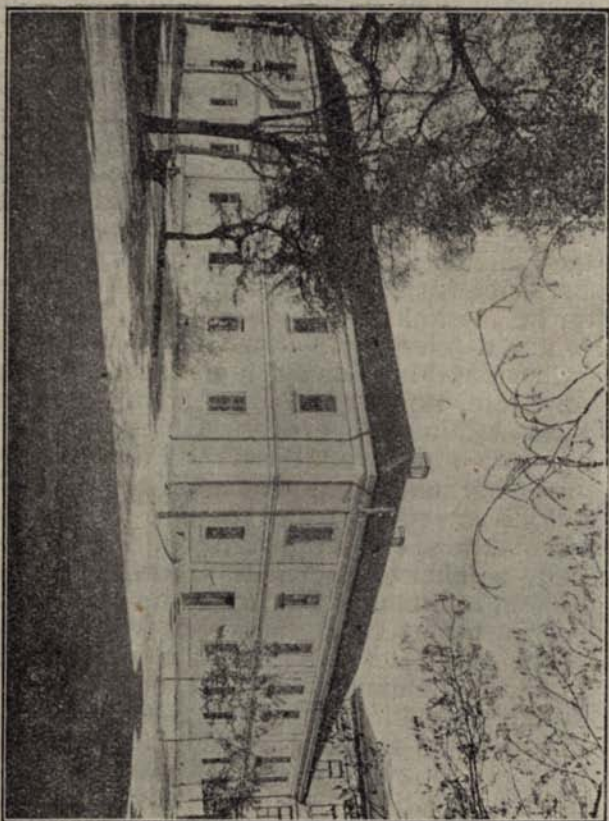
59) u. o. II, 60—61.

60) u. o. II, 74—75. Három, névleg nem ismert lengyelt 1583-ban küldött a fehérvári udvari iskolába (F. R. Tr. V, 2).

délelőtt és délután. 2—2 óra esik az ebédre és a vacsorára s az utána következő „recreatio-“ra. Ez persze, máskor, mikor a nevelő mellett segítő-társ is volt, kettőjük között oszlott meg. A levél keltékor (1587. okt. 11.) azonban már 18 napja egyedül oktatja és nevelte a fejedelmet, mert társa súlyos betegségbe esett. Azt is elmondja, hogy őt az ifjú fejedelem nem kedveli annyira, mint Leleszi kedvelte, mivel ő nem olyan ékesen szóló, mint Leleszi s nem tudja a kíváncsiságát mindenben úgy kielégíteni, mint Leleszi tudta. Ezért az említett Fericellit várja, hogy maga helyett őt avassa be lassanként ebbe a nehéz feladatba.⁶¹⁾ Mikor a fejedelem úton volt, nevelője is vele ment. Már Leleszi is panaszkodott, hogy az efféle költözködéseket mennyire nem bírja. A „dalmata eredetű“ Ghiczy János,⁶²⁾ aki 1585-ben egyedül vette át a kormányzást a hármass-régens-tanácsból („praesides“), különösen sokat vitte az ifjú fejedelmet körutakra szerte az országba. Rajta múlt, hogy a fehérvári residentia forma szerint is nem alakulhatott át kollégiummá. Wujek szerint könnyebb a habkőből vizet kicsavarni, mint tőle utalványt az atyáknak járó s már rég elmaradt pénzek kifizetésére. A medgyesi kitiltó végzésnek is egyik főoka ő volt, noha Báthory Istvánnak megesküdtött volt, hogy védeni fogja a rendet. Pár nappal később (1589. jan.) lelkiismeretfurdalások közt húnyt el Fehérvárt.

61) u. o. II, 217—219.

62) Vagyis horvát-tótországi eredetű volt, mint Kovacsóczy kancellár, akit szintén „dalmata“-nak neveztek az atyák.

Gyulafehérvári róm. kath. főnevelőintézet. Főépület.

1585. márc. 10-ről is van egy érdekes adatunk a fehérvári iskola-viszonyokra vonatkozólag. Ez már a külső (nem az udvari) iskoláról mond el érdekes dolgokat. Ebben az évben (újabb) „iskolákat” nyitottunk Fehérvárt, két magistert rendelve oda. Nagyon jól sikerült a dolog. „Az eretnekek iskoláiban 80 tanuló volt, akik közül 60-at mi megnyertünk; mások is jöttek még hozzájuk, úgy, hogy most már százan vannak nálunk. Erre a tanács kívülről hozatott mestereket, nagy fizetéseket adva nekik és élelmet a tanulóknak s mindezt a szegény fejedelem vagyonából. Mások meg a szülőket környékezték meg, hogy semmi szín alatt se adják gyermekeiket nyilvános bálványimádásra. De mindez semmit sem használt, noha a szülők eretnekek. Azt felelték: ha meggyőződünk róla, hogy gyermekeinket épen olyan jól tanítjátok, mint a jezsuiták, nem cserélünk el benneteket velük.” Azt is megtudjuk, hogy a kis fejedelem mellett 10 nemes úrfi nevelkedik katolikus módon. Az előző évi szaporodás (Bilina odajövetele) óta tehát nem történt létszámemelkedés. A fehérvári kath.-ok száma ekkor 400-nál több család s még sokkal több volna, ha mindenki kapna letelepedési engedélyt, aki ott akarna lakni.⁶³⁾

Könyvekkel és a szükséges felszerelés-

63) Ezeket az érdekes adatokat (F. R. Tr. II, 94–95) a kolozsvári rektor, a nagyműveltségű, előkelő nápolyi családból származó Capeci Ferdinánd jegyezte fel, aki az 1586-ban duló nagy döghalál idején a kolozsvári magyarságot vigasztalta (egy tiroli jezsuita a németeket), míg ő is áldozatul nem esett a szörnyű vésznek. A pénzügyekhez nem sokat értő, tudós, szelíd fiatal olasz jezsuita frogatta a mi Szántónk mellett a leghosszabb leveleket. Eleftrajzát I. Velics; I. m. I, 106–108.

sel is el volt látva a fehérvári iskola, mert 1592. jan. 23-án ezt írja (az 1588-iki kiűzés után Fehérvárra visszatérő első jezsuita, a híres diplomata) Carrillo: „Ha itt iskolát akarunk állítani, vissza kell majd hozni az összes könyveket a felszereléssel együtt, amit innen Lengyelországba, Moldvába, Magyarországba és Ausztriába vittek el.”⁶⁴⁾

Az 1588-iki kitiltás évében már hivatalosan (Aquaviva jezsuita generalistól Báthory Zsigmond kérésére felállított) és jóváhagyott Mária-Kongregáció is van Fehérvárt.⁶⁵⁾

Az ifjúság nevelése és tanítása, a jezsuitáknak elsőrangú nevelői hírneve volt az a mozzanat, amit az 1579-iki tordai és az 1581-iki kolozsvári országgyűlésnek a jezsuiták betelepődését tudomásul vevő határozataiban is kidomborodik.⁶⁶⁾ Kiűzésük előtt kevéssel is abban biznak, hogy iskoláik talán megmentik őket.

Még csak az atyák és az iskolák Fehérvárt történeti elhelyezkedéséről s a nekik adott anyagi megélhetési forrásokról kell röviden megemlékeznünk, hogy ezt az első, 1588 végéig terjedő korszak lezárhassuk iskolánk múltjában. Itt főleg az első kérdést kell megvilágítanunk, mert a második eléggé ismeretes.

Láttuk, hogy a fejedelem nevelői, Leleszi és Wujek, valamint ideiglenes segítők, meg

64) Veress: Carrillo Alfonz jezsuita atya levelezése és iratai (1591–1618), Bpest 1906 (Magyar Történelmi Emlékek 32, kötet). V. ö. ezzel F. R. Tr. II, 251–252 is.

65) A generális alapító és bekebelező okmányát (Róma, 1588. aug. 27. kelettel) l. F. R. Tr. II, 195.

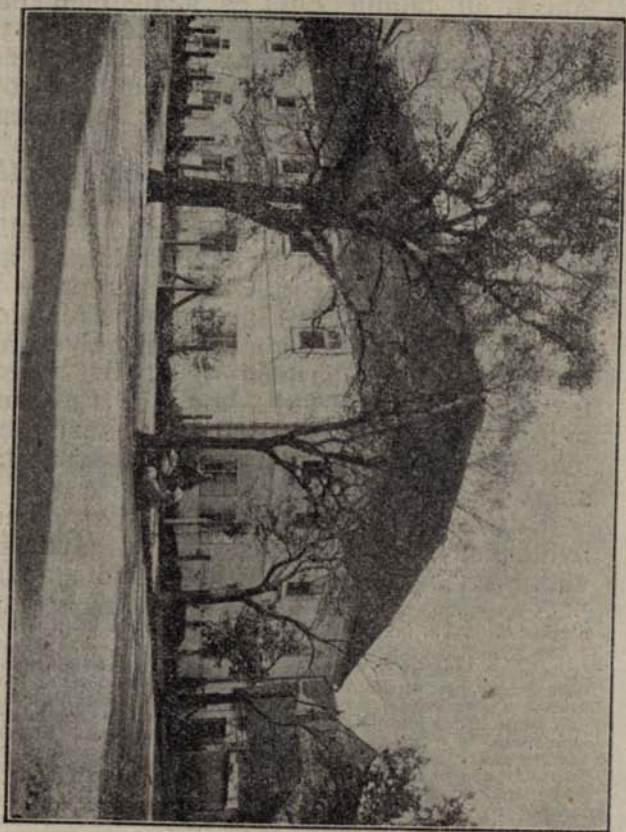
66) Erdélyi Országgyűlési Emlékek (E. O. E.) III, 143, 157. A főurak közt a jezsuiták iskoláiról uralkodó jó véleményre nézve l. F. R. Tr. III, 178.

Leleszi helyettesei is (hosszabb betegségei alatt) a fejedelmi palotával szomszédos (con-iuncta aulae domus) préposti házban laktak. Itt találja őket és száll meg náluk Possevino is (1583 március). Láttuk, hogy Leleszi rendje szabályaira hivatkozva még a régens-tanács felszólítására sem költözött be a palotába, úgy hogy a kis fejedelem továbbra is maga járt át hozzá tanulni.⁶⁷⁾ A palota pedig a mostani püspöki palotát és a mellette keletnek húzódó kaszárnyát, (illetőleg a helyén álló épületet) foglalta magában.⁶⁸⁾ A préposti házban laktak az atyák 1586. ápr.-ban is. Onnan jártak át a külső (nem az udvari) iskolába és templomukba. (A mostani főgimnázium helyén állott ez. A katedrális 1565—1595. közt a protestánsok kezében volt, hogy jó fiz éves kath. uralom után megint az ő kezükben legyen egészen a püspökség visszaállításaig).

Lakásuk és templomuk közt „nem nyíllövésnyi, hanem sárdobásnyi távolság van, mert a közéjük eső tér mindig azzal

67) Nem tudjuk pontosan, hogy mikor kezdett átjárni tanulni a préposti házba. 1580. szept.-ben már átjárt. F. R. Tr. I, 111.

68) L. a Visconti-féle, igaz, hogy csak 1711-ből való vázlatot (47 jegyzet). Mert az is valószínű, hogy a közbe eső időben nem történt lényeges eltolódás a viszonyokban. III. Károly alatt, amikor a püspökséget visszaállították, a király „a várnak a felét“ (dimidium arcis) juttatta a püspökségnek. Az pedig, amint már említettem, nem a mai nyelvhasználatnak megfelelő fehervári vár (ez akkor „civitas“, hanem a katedrális és a mostani kaszárnyát meg püspöki palotát északfelől védő erődítményen belül fekvő épülettömb, amely a Visconti-féle vázlat szerint 3 egymásból nyíló, téglalapalakú udvar köré építve. Tehát ennek a fele a mostani püspöki palota épülettömbje és udvarai. 1542-ig a püspökök, attól kezdve az erdélyi fejedelmek ennek a Visconti-féle rajzon látható tömbnek valahol a nyugati, legerősebben védett sarkán, tehát a mostani püspöki palotában (amely akkor valószínűleg két emeletes volt) laktak. 1542 (illetőleg 1550—1565) előtt az épület többi részében lakhattak a kanonokok, ott jehetett valahol a káptalani iskola, a préposti ház stb.

Gyulafehérvári róm. kath. fűvelőintézet. (Fogarassy alapé).

van tele" — írja tréfásan az egyik rendfag.⁶⁹⁾

A következő Wujek-érában (1587—1588.) bár nincs kifejezetten említve, de Wujek szavaiból és fentebb idézett leírásából azt lehelne gondolni, hogy Leleszi utódai már beköltöztek a palotába. A többi rendfag számára pedig vagy kitafarozták a templomuk mellett lévő kolostort s oda mentek át, vagy továbbra is megmaradtak a préposti házban. Bizonyára lakás viszonyaik miatt van, hogy ebben a korban nem halunk náluk bentlakó növendékekről, a mai fiunevelő intézet öséről. (Történetét l. a Főgimnázium 1913—1914. évi értesítőjében). Pedig a lengyel provinciális 1584. ápr. 3-iki leveléből kitűnik, hogy alaposan át akarták alakítani a kolostort, amelyet akkor lakás és tanítás céljaira teljesen alkalmatlannak nevez („Nihil enim integri est, ubi vel habitari, vel doceri possit"). Pedig Leleszi és társát kivéve, oda akarja áthozni lakni az atyákat és a magistereket, a hitészónok és gyóntató, meg a templomuk mellett lelkipásztorkodó rendfagokat, azaz a plébániát is.⁷⁰⁾ Arra kéri a lengyel királyt, hogy az átalakítási munkálatok végzésére utaljon ki rendes évi összeget.

A jezsuitáknak adott templomról és a vele kapcsolatos kolostorról az összes levelek, a lengyel király s XIII. Gergely pápa mind

69) F. R. Tr. II, 161. V. ö. V, 43 is.

70) „Curatores templi catholici" u. o. II, 72. A „curator ecclesiae" kifejezést egy más helyen (u. o. II, 50) ezzel az értelmezéssel találjuk; „id est formalis parochus". Az ekkor (1584. febr. 27-én) Fehérvárral kapcsolatban Leleszi segédeként említett Petrus (Sylvanus) erdélyi, magyar atya ezek szerint belefartozik a fehérvári plebánosok névsorába. U. o. a II, 28. jan. 1-i (1584) adat szerint „bonae valetudinis", tehát a II, 50 l-on 8 héttel később emlegetett „vertigo capitis" képes értelemben veendő.

azt mondják, hogy az hajdan (azaz tehát bizonyára 1556 előtt) a domonkos-rendi szerzeteseké volt. Egyetlen-egyszer azt találjuk róla, hogy az ágostonrendi szerzeteseké volt.⁷¹⁾ A kolostor nagyon meg volt rongálva, „csaknem le volt omolva.” De a templom is alapos javításra szorult. 1580. karácsony napján veszik át a jezsuiták fejedelmi adományozás alapján. Az nap már prédikáltak is benne. Jelen volt Báthory Kristóf fejedelem is fiacskájával, Zsigmondal együtt. Később is idejárt misére (és vecsernyére) ő is, Zsigmond is, akít prof. udvara ünnepélyesen szokott volt odakísérni, aztán átment a protestáns istentiszteletre (a katedrálisba) s ennek a végeztével visszajött a kis fejedelem után s haza kísérte. Ideiglenesen csak faoltárt állítottak fel benne az atyák. A padlózat lerakására Báthory Kristóf 10,000 drb. téglát hozatott. Báthory István szerint valami raktárnak használták a templomot. 1581. nyarán már javították a templomot, de nem sok ideig. 1582. jan.-ban

71) Ezt azonban olyan súlyos egyéniség mondja, mint az Erdélyben együtt körüljáró rendfőnök és a visitátor 1582. febr.-ban. F. R. Tr. II. 222. Tudjuk, hogy Fehérvárt mindkét rendnek volt kolostora. Az ágostonrendi kolostor Szt. István vértanúról volt elnevezve, míg a domonkosrendieké a Boldogságos Szűzről. (Balics; A róm. kath. egyház története Magyarországon. II. kötet, 2. rész, 352, 374). A jezsuitáknak adott, domonkos rendinek jelzett templomot mindig úgy említik, hogy az Szt. Istvánnak volt szentelve. Ez a tény mindenesetre gondolkodóba ejt s nem intézhető el röviden azzal, hogy a provinciális és a visitátor tévedett. Esetleg talán olyan közel állott egymáshoz a két kolostor, hogy a tényeknek és elnevezéseknek kereszteződését, egybeolvadását így magyarázhatjuk meg. Vagy talán az ágostonrendi kolostor hamarabb szűnt meg, mint a domonkosoké s azután rájuk (a domonkosokra) szállott, akik talán alkalmassabbnak találták az ágostonrendi templomot, mint a magukét s azt belefoglalták a kolostorba, templomnak tartva meg az ágostonrendiekét? Veress E. megjegyzése a fehérvári jezsuita templomról és kollégiumról (Carillo... 11, 9. jegyzet) téves.

arról értesülünk, hogy a fejedelem költségén 3 ablakot beüvegeztek, padokat is tesznek bele s hogy a tanács harangtornyot (fából) is kezdett építtetni. Sokan járnak a szentbeszédre, hitoktatásra. Karácsonykor is 60-an gyóntak és áldoztak, amit olyan katonai jellegű helyen, amilyennek az atyák Fehérvárrajzolták, nagyon jó eredménynek tartottak. Egyházi felszerelést, miseruhát, kelyheket a fejedelemtől kaptak, aki a katedrálisban csodálatosan megmaradt efféle készletet a jezsuiták három temploma között osztotta ki (Fehérvár, Kolozsmonostor, Kolozsvár). 1581. szept.-ben Leleszi azt írja, hogy Gálfi János udvarmester néhány mérföldnyi távolságból cserepet hozatva, újra fedette a templomot. 1584. (febr.)-ban arról értesülünk, hogy 300—400 ember jár oda a szentbeszédre. Szép zenés, énekes istentiszteletek folytak már ekkor a templomban. Báthory Kristófot is oda temették. Oda hozták s őrizték Báthory Endre véres fejét is, majd (1599. nov. 24.) testét is. Innen vitték aztán át vállaikon az ország előkelői az egybeillesztett véres tetemet a székes-egyházba, ahol eltemették. Mihály Vajda is résztvevett a temetésen, égő fáklyát víve a kezében. A gyászertartást, 8 jezsuita atya segédletével, Náprágyi Demeter püspök vezette.⁷²⁾

A jezsuitáknak a Báthoryiak magánvagyonából, vagy az adományozásuk alá eső javakból adott anyagi forrásokról eddig is jól tájékozva voltunk.⁷³⁾ A fehérvári polgá-

72) E. R. Tr. I, 98, 117, 122, 134, 143, 150, 174, 210, 222; II, 64.
Báthory Kristóf ünnepélyes temetése (1583. III. 24; ideiglenes 1581

rok közül Oláh Bertalan és neje egy házát (a Nagybódogasszony utcában mely a mai katonai temető északi oldala táján húzódott a szülők felé) és három szülőjét hagyta a fehérvári atyáknak. A számba jöhető okmányok és adománylevelek (s általában a kor jezsuita és katolikus vonatkozású történelmi emléinek) jó kivonatosságyezgékét összeállította dr. Veress Endre a Fontes Rerum Transylvanicarum V, 240 kk.⁷⁴⁾

VI.

Az Erdélyi Róm. Kath. Státus Gyulafehérvári Majláth-Főgimnáziumának megalakulását a fentebbiekben tisztázva, még csak arra mutatunk rá, hogy a Státus kialakításában buzgó világi elem, a vallásos kath. főurak, kezdettől fogva felkarolták a fehérvári kath. iskolákat. Hisz' Keresztúri Kristóf († 1599.) pld. Törös Györgynek és Leleszinek tisztelője és jótevője volt.

dec.) II, 125; III, 148 (Possevino szerint azért temették ide, mert öccse István király nem engedte, hogy a katedrálisba temessék, az „eretnekek közé” s azért olyan későn, mivel a templom még nem volt kijavítva s a király is el volt foglalva háborúival.)

A templomi ruhák, kelyhek, könyvek, püspöki infula és ezüst pásztorbot; u. o. I, 112, 121, 176, 222; III, 128.

Az akkori Fehérvár lakói és külseje I, 111—112, 190; II, 64 (ez 1584 febr.-ban mintegy 300 kath. családot említ, egy évvel később már több, mint 400-ról beszélnek, I. II, 94).

Az I, 134 adatával szemben tévesen mondja Veress (A kolozsvári Báthory-Egyetem, p. 10), hogy a 10.000 ezer téglát a jezsuiták kolozsvári templomának adta a fejedelem s hogy ott csináltak faoltárt. Báthory Endre temetése: V. 70—71, 74, 225.

73) I. Pld. Csiky i. m.

74) Itt (p. 243) helyesen áll, hogy a jezsuitáknak Báthory István Fehérvárt a Szent György Kapuval (a mai Kilátó táján) szemben adományozott 1583 egy kertet, míg a F. R. Tr, I, 241 és 289 (olvasási vagy sajtóhibából) Szent Gergely kaput emleget. A kert hajdan a préposté volt, nem a domonkosoké (ahogy u. o. a p. 288—24. sor — mondja). Ez a kert, amelybe a jezsuiták egy faházikót („domuncala lignea”) építettek, a Hajós-utca táján, a városi kórház és a törvényszéki épület szomszédságában volt.

A tárgyalt kort közvetlenül követő időkben pedig Vajdaszentiványi és vécsi Bodonyi István szentbirodalmi gróf, kincstartó (aki a kollégiummal szomszédos nemesi kuriáját adta olcsón 1598-ban a fehérvári atyáknak) és Sarmasági Zsigmond (aki 1605 és 1606-ban Káldy Györgyöt és a többi fehérvári atyát gerendi kastélyában is oltalmazta), meg Béldi Kelemen voltak a fehérvári jezsuiták védői. Béldi († 1627) külvárosi templomukba temetkezett.

A múltat egész a jelenig áttekintve, mondhatjuk:

A jezsuiták lelkes kulturmunkáját a megyesi országgyűlés kitiltó végzése (1588. karácsonykor) akasztotta meg egyelőre. De csak ideiglenesen, mivel újra és újra felveszik nemes hagyományaik fonálát s ha hátterbe szorítva is hosszú évtizedeken át, de szakadatlanul végzik vallásos és tanítói építő munkájukat. A XVII. sz. folyamán fehérvári templomuk és iskolájuk kiszorul a külvárosba, bent a várban a reformátusok főiskolája költözik be egykori iskolájuk helyiségeibe.⁷⁵⁾ A XVIII. században újra elfoglalják a régi várbeli templomot és is-

75) Az 1592-ben már újra működő fehérvári kath. iskola változatos sorsáról az alábbi források tájékoznak a protestáns kor végéig:

Veress: *Fontes Rerum Transylvanicarum* V, Erdélyi Országgyűlési Emlékek XV (Milley István jezsuita atya jelentései 1648–1653.) Apor Péter verse: *Az catholika religióról* (Magyar Történelmi Emlékek, II. osztály, 36. kötet, 98 kk., főleg a 101 l.)

Mindezekből kitűnik, hogy a XVII. sz. folyamán a jezsuiták fehérvári temploma és iskolája kiszorult a várból, a mostani vártól nyugatra, ahová a jezsuiták már a XVI. sz. utolsó éveiben építettek egy templomot. Ezt a Szent Mihályról elnevezett templomot, az akkori kath. temető közepén 1593-ban kezdték építeni (F. R. Tr. V, 38 és Veress: Carrillo... 49) Ennek a temp-

kolaépületef, amelyet épen ennek a századnak a derekán építnek újra. Nemsokára jön rendjüknek a feloszlatása (1773), amikor a világi papság veszi át tőlük az oktatói és nevelői munkát, akikhez az idők folyamán világiak is csatlakoztak. A XIX. sz. utolsó éveiben a régi domonkos, aztán jezsuita templom meg a kapcsolatos iskola⁷⁶⁾ helyén felépül a Főgimnázium szép nagy épülete, amelynek homlokzatán szerefeft Püspök Atyánk neve sugárzik áldást és szeretefet árasztva az intézet falai közt az Isten félelmében és a tudomány kincseivel gazdagodó fiaira.

lomnak az alapfalait P. Alpăreanu, a VI. pionir-ezred őrmestere találta meg és ásta ki a mult és a mostani év folyamán, a vár-sánc nyugati peremén vásárolt felkén.

A F. R. Tr. V, 39. az a fontos tanügyi adat található, hogy Székelyudvarhelyt 1593-ban már olyan népes iskolájuk volt a katolikusoknak, a jezsuita atya vezetése alatt, hogy száz tanulója volt.

A jezsuiták Erdélybe való betelepedésének történetéhez pótlólag jelezzük, hogy Velics i. m. I, 54 szerint Bornemissza Pál püspök már 1554-ben tett lépéseket betelepítésük végett.

Az 1583-ban Erdélyt beutazó és leíró Possevino azt a tanügyi javaslatot tette volt, hogy külön iskolákban neveljék egyfelől a katonai, másfelől az egyházi és a világi pályákra készülő erdélyi ifjakat. F. R. Tr. III, 184—185.

76) A F. R. Tr. V. 36—37 közé beiktatott három kép közül a második és a harmadiknak a zárójeles magyarázó szövege kölcsönösen felcserélendő.

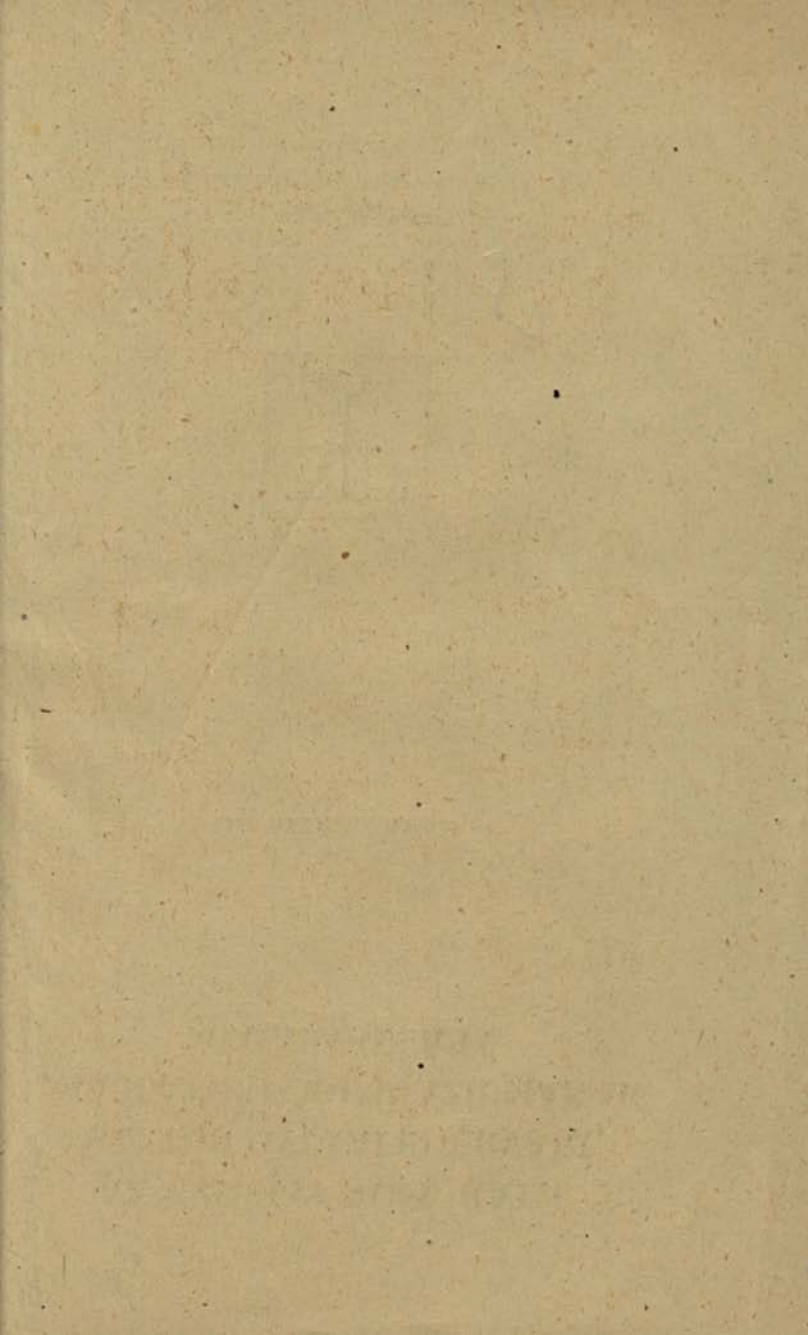
Ad. 13.

1587 őszén már kész lehetett az átalakítás, hiszen ekkor már a volt domonkos-kolostorban laktak az atyák, ott volt a „collegium”. (I. 42. jegyzet). A jezsuiták oktatási és nevelési rendszeréből következik, hogy legalább is ettől az időponttól kezdve bentlakó növendékeik is voltak. Így tehát az intézet benépesítésében ma már döntő, létfenntartó szerepet játszó, (Szent Istvánról elnevezett) fiúnevelő létét legalább is ettől az évtől kell számítanunk. Első helyiségei, a kor szokása szerint, a tanuló termek felett lehettek.

Javítás.

A 45. oldalon, a 6. sorban kezdődő mondat helyesen így hangzik: „A többi rendtag számára pedig kitafarozták a templomuk mellett lévő kolostort s ott rendezték be a „collegio-lumot“. (l. a 42. jegyzetef.)

Ugyanide, a 45. oldalon („összeget“ szóval) végződő szakaszhoz tartozik az 50. oldalról a tévesen „Ad. 13“-nak jelzett rész is.

VASÁRNAP
IRODALMI ÉS NYOMDAI
MŰINTÉZET, ARAD, 1930.
Igazgató : Wild Endre. Dr.